

Izvorni naučni rad

Andrej Mitrović

BANKA DISCONTOGESSELLSCHAFT I BALKAN 1914—1918. GODINE

Banka *Discontogesellschaft* (dalje: *DG*) osnovana je kao kreditna ustanova u Berlinu 1851., a svoje poslovanje je na akcionarskoj osnovi zasnovala 1856. godine. Nakon prvog svetskog rata je počela zapadati u teškoće i, 1929, udružila se s *Deutsche Bank*, u ustanovu pod imenom *Deutsche Bank und Discontogesellschaft*. Postepeno se utapala u svog partnera i u njemu konačno nestala, pa od 1937. ponovo postoji firma samo sa imenom *Deutsche Bank*.

Vodeći predstavnik *Behrenstrasse*

DG je bila jedna od onih modernih banaka koje su nastale i ojačale u nemačkim zemljama tokom druge polovine 19. veka, okupljanjem u akcionarska društva usitnjenih i rasejanih novčanih sredstava. U ujedinjenom Nemačkom Rajhu ove banke su bile vodeće finansijske ustanove i potisnule se u drugi plan privatne bankarske kuće Blajhredera (*Bleichröder*), Rotšilda (*Rotchild*), Mendelzona (*Mendelssohn*), Varburga (*Warburg*), Šredera (*Schröder*), Erlangera (*Erlanger*) ili Delbrika (*Delbrück*).¹⁾

1. Pre *DG*, akcionarskom tipu banaka pripadala je samo banka *Abraham Schaaffhausen'scher Bankverein AG*, osnovana u Kelnu 1848. godine. Sve ostale nemačke akcionarske banke bile su mlade, uključiv i najznačajnije: *Darmstädter Bank für Handel und Industrie* je osnovana 1852, *Berliner Handelsgesellschaft* 1856, *Deutsche Bank* 1870, *Dresdner Bank* 1872. i *Nationalbank für Deutschland* 1881. godine. Neki od ovih finansijskih instituta nisu nastali u nemačkoj prestonici, ali su se vremenom svi premestili u Berlin, gde su i domaće i doseljene banke izgradile svoje palate i smestile uprave u jednom kvartu, u ulicama *Behren-*

¹⁾ K. E. Born, *Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1977; J. A. Lesourd et C. Gérard, *Nouvelle histoire économique*, t. 1, Paris 1976; W. Teue, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*, Stuttgart 1966.

strasse, Jägerstrasse i Unter den Linden. Tako je nastalo jako finansijsko središte koje je steklo i svetsku važnost, pa je Behrenstrasse postala pojam sa značenjem približno onim koje je imao londonski City, a kasnije i njujorški Wall Street.²⁾ Tu je bilo jezgro privredne snage Rajha, a i moćno izvorište težnji za stvaranje kolonijalnog carstva i interesnih sfera. Jedan od vodećih ljudi DG kasnije je samodopadno pisao: »Za nemačkog trgovca, time i za nemačkog bankara, važno je ono hrabro geslo [...]: 'Svet je moje područje'. Nemačke akcionarske banke su bile nosilac smelosti koju je podrazumevao navedeni slogan. Nisu pozna vale teškoće [...] i one su se otisnule u daljine da bi nemačkoj trgovini, nemačkoj industriji i nemačkoj poljoprivredi otvorile nova područja.«³⁾

Zajedno s *Deutsche Bank*, *Dresdner Bank* i *Dramstädter Bank für Handel und Industrie*, pripadala je DG onim najmoćnijim bankama Rajha koje je obuhvatao izraz »die vier grosse D«. Kada je početkom 20. veka došlo do procesa okupljanja nemačkih banaka u velike grupacije, interesna zajednica koju je predvodila DG je, prema podacima od 31. oktobra 1911, sa svojih 622 miliona maraka zauzimala drugo mesto po veličini kapitala.⁴⁾ Ispred nje je — i to daleko — bila grupa oko *Deutsche Bank* od 1.400 miliona, a dosta iza nje grupa oko *Dresdner Bank* sa 321 milion. Pred prvi svetski rat bila je DG zajedno sa *Deutsche Bank* najznačajniji i najuticajniji nemački finansijski džin, s tim što je u proleće 1914. bila po veličini akcionarskog kapitala prevazišla svoju najveću rivalku za 50 miliona maraka.⁵⁾ Bez obzira na to što je po mnogim pokazateljima *Deutsche Bank*, ipak, bila snažnija i privlačila veću pažnju onih savremenika koji su privredno-politički analizirali epohu,⁶⁾ celina angažovanja i način nastupa DG bili su takvi i toliki da je opravdano reći da je između otprilike 1895. i 1918. ona bila najekspanzivnija i najagresivnija nemačka banka.⁷⁾

²⁾ A. Lange, *Das Wilhelminische Berlin*, Berlin 1984, str. 217—269.

³⁾ G. Salmssen, *Beiträge zur Deutschen Politik und Wirtschaft 1900—1933*, Bd. 1, München 1934, str. XVIII.

⁴⁾ A. Kössler, *Aktionsfeld Osmanisches Reich*, New York 1981, str. 81; A. Lange, *nav. delo*, str. 227

⁵⁾ A. Fendler, *Zur Kapitalkonzentration der Berliner Grossbanken von 1914—1923*, Berlin 1926, str. 19. Vid. takođe [J.] Riesser, *Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration*, Jena 1910, str. 309—317, 332—336, 362—368, 451—460, 485, 534—566; J. Hermann, *Konzentrationbestrebungen im deutschen Bankwesen*, in: *Die Konzentration in der deutschen Wirtschaft seit dem 19. Jahrhundert*, hg. von H. Pohl und W. Treue, Wiesbaden 1978, str. 45—53.

⁶⁾ V. I. Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma*, Beograd, 1981, str. 55—70.

⁷⁾ G. W. F. Hallgarten und J. Radkau, *Deutsche Industrie und Politik von Bismarck bis heute*, Frankfurt a.M. 1974, str. 25.

DG je razvijala svetsku delatnost. Svoje je poslove proširila na Austro-Ugarsku Monarhiju, Rusko Carstvo, Švajcarsku, Beneluks i skandinavske zemlje, na Južnu Ameriku i unekoliko SAD, na istočnu Aziju, Indiju, severoistočnu, jugozapadnu i južnu Afriku i na pacifička ostrva. Ponekad je nastupala samostalno, ponekad na čelu nemačkih ili međunarodnih konzorcijuma, ponekad s manjim ili većim ulogom kao član konzorcijuma. Otvorila je predstavništva, filijale i zavisne banke («banke-kćeri») u Holandiji, Italiji, Velikoj Britaniji, Brazilu, Čileu, Argentini, Kini, Japanu i Egiptu, bila suvlasnik kapitala mnogih nemačkih i stranih banaka, davala je zajmove vladama i gradskim opštinama, ulagala u industriju, u pomorski i železnički saobraćaj, u rudarstvo, eksploataciju naftnih izvora itd.⁸⁾ Zanimljivo je da se malo interesovala za prodor u Tursko Carstvo, u kome su uz francuske i britanske banke snažne pozicije izgradile *Deutsche Bank*⁹⁾ i *Dresdner Bank*, posredstvom *Deutsche Orientbank*.¹⁰⁾

Finansijsku grupu koju je predvodila DG činile su nemačke banke koje su ili s njom trajnije sarađivale, ili su postale njeno vlasništvo, iako su i dalje nosile svoja posebna imena i nastupale prividno samostalno. Među prvima je najvažnija bila privatna bankarska kuća *Samuel Bleichröder und Co*, osnovana još 1803. i u vreme kancelarstva kneza Bizmarka (Otto Fürst von Bismarck) finansijer vlade Rajha.¹¹⁾ Povremeno je tešnje sarađivala s *Dresdner Bank* i s privatnim bankama iz velikog trgovačkog i lučkog središta Hamburga. Drugoj skupini je pripadala *Norddeutsche Bank*, koja je od 80-tih godina bila saveznik DG a u njeno vlasništvo prešla 1895. godine. *Abraham Schaaffhausen'scher Bankverein AG*, tokom preko šest decenija pravi gigant nemačkog bankarstva, postao je vlasništvo DG u maju 1914. godine. «Progutala» je poznatu frankfurtsku banku *Rotschild und Söhne 1901.* i bremensku kuću *S. Schultze und Söhne 1903.* godine.¹²⁾ Takođe je bila čvrsto povezana s koncernom rudarske industrije *Gelsenkircher-Bergwerk AG*, sarađivala je s preookeanskim prevoznicima i veletrgovcima, poslovala s proizvođačem naoružanja firmom *Friedrich Krupp AG* itd.¹³⁾

⁸⁾ G. Diouritch, *L'expansion des banques allemandes l'étranger*, Paris 1909, str. 41—58, 295—358; [J.] Riesser, *nav. delo*, 332—338; W. Steinmetz, *Die deutsche Grossbanken im Dienste des Kapitaleports*, Luxemburg 1913, str. 35—43, 64—67.

⁹⁾ G. Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht*, München 1984.

¹⁰⁾ W. Steinmetz, *nav. delo*, str. 28—35, 43—51.

¹¹⁾ F. Stern, *Gold and Iron*, New York 1977.

¹²⁾ G. Diouritch, *nav. delo*, str. 312. Frankfurtski Rotšildi su tada izumrli (K. E. Born, *nav. delo*, str. 57, 67, 84, 87—88, 103—104, 124, 153, 252, 329, 331).

¹³⁾ G. W. F. Hallgarten und J. Radkau, *nav. delo*, str. 70—71.

Kao jedan od najelitnijih predstavnika krupnog finansijskog kapitala, DG je bila i prvorazredni društveno-politički činilac u Nemačkom Rajhu. Pripadala je tvorcima nemačkog kolonijalnog carstva. Podstakla je osvajanje Nove Gvineje¹⁴⁾ i nemački deo ostrva pretvorila u svoj posed, bila je vlasnik skoro cele Nemačke Jugozapadne Afrike (danas Namibija).¹⁵⁾ Njeni direktori su imali lak pristup do visokih državnih mesta i mogli su s odlučujućim ljudima i visokim činovništvom krojiti planove i učestvovati u donošenju važnijih privredno-političkih odluka, dok su ličnim radom ili posredstvom političara koje su vezali za interese svoje banke, ostvarivali značajan uticaj na političke stranke, pokrajinske skupštine i Rajhstag,¹⁶⁾

Bila je jedan od uzročnika umnožavanja napetosti u Nemačkoj i to ne samo time što je brzim bogaćenjem i uvećanjem svoje moći sudelovala u produbljavanju socijalnih razlika, nego i mnogo određenije. Uspešnim »gutanjem« slabijih preduzeća stvarala je nesigurnost, nezadovoljstvo, poremećaj i otpor među samim kapitalistima. Nastojanjem da u što većoj meri i saglasno samo svom interesu usmeri novac iz Rajha na ulaganja u inostranstvu, dolazila je u sukob s ostalim velikim bankama, koje su — u uslovima oskudice novca — težile da što više sredstava obezbede za svoje inostrane poslove. Izvozom kapitala je, zajedno s drugim bankama, prouzrokovala sužavanje mogućnosti unutrašnjih investicija, time i otpore veleposednika i dela industrijalaca kojima su bili potrebni zajmovi.¹⁷⁾ Na drugoj strani, nemački kapital uopšte (dakle i DG), obilato je, bezobzirnim konkurentskim nastupanjem, doprineo borbi oko svetskih tržišta, time i daljem kvarenju međunarodnih političkih prilika.¹⁸⁾ Sve se ovo u vodećim ustanovama Rajha preplelo s brigama proisteklim iz opa-

¹⁴⁾ H. U. Wehler, *Bismarck und der Imperialismus*, Köln 1969, str. 390—398, takođe 57, 96, 159—167, 215—280, 303—310.

¹⁵⁾ G. W. F. Hallgarten und J. Radkau, *nav. delo*, str. 95. Vid. H. Gründer, *Geschichte der deutschen Kolonien*, München 1985, str. 46, 52, 158.

¹⁶⁾ G. W. F. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, Bd. 1, München 1953, str. 127, 145—149, 164—170, 190—196. Vid. H. Jäger, *Unternehmer in der deutschen Politik 1890—1918*, Bonn 1967; H. Kaelble, *Industrielle Interessenpolitik in der wilhelminischen Gesellschaft*, Berlin 1967; *Juden in wilhelminischen Deutschland 1890—1914*, hg. von W. E. Mosse, Tübingen 1976; F. Bleich, *Staat und Verbände in Deutschland zwischen 1871—1945*, Wiesbaden 1979.

¹⁷⁾ H. Nussbaum, *Unternehmer gegen Monopole*, Berlin 1966, [posebno str. 123—141. Vid.] H. U. Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich 1871—1918*, Göttingen 1975; K. E. Born, *Wirtschafts und Sozialgeschichte des Deutschen Kaiserreiches 1867/71—1914*, Stuttgart 1985.

¹⁸⁾ G. W. F. Hallgarten, [nav. delo], Bde 1—2; F. Fischer, *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf 1969; *Germany in the Pacific and Far East 1870—1914*, ed. by J. A. Mosses and P. M. Kennedy, St. Lucia 1978; A. Kössler, *nav. delo*.

danja dotad snažnog privrednog rasta i nastavljenog naglog porasta stanovništva zemlje, iz gomilanja pokazatelja da je »Welt-politik« donela malo dobiti i veliko kvarenje odnosa s najvećim silama tadašnjeg sveta, iz gubljenja pozicija na svetskom tržištu i sve jasnijeg saznanja da Nemačka ima samo slabe i nesigurne saveznike, iz sve više pretećeg nezadovoljstva pangermanista spolj-nopolitičkim učinkom cara i vlade, iz radikalizacije sučeljavanja desnice i levice ... Zbog svega ovog je osnažilo osećanje nesigurnosti u budućnost, s kojim su se, u uslovima sve napetijih odnosa među velesilama, počele uobličavati okolnosti pogodne za rađanje pomisli da izlaz, ipak, treba potražiti u velikom ratu.¹⁹⁾

U godinama 1914—1918. bila je DG jedan od najvažnijih činilaca nemačke ratne privrede, ali i korisnik neredovnih prilika, inače teških i iscrpljujućih za slabije banke i preduzeća. Kao i njena rivalka *Deutsche Bank*, ona je tada pretvorila u svoje vlasništvo mnoge lokalne banke, proširila mrežu svojih filijala i prodrila u industrijski rajnsko-rursko vestfalski rejon i u poljoprivredne oblasti na istoku Nemačke.²⁰⁾ Stekla je unosne poslove kao zajmodavac nemačkih ratnih saveznika — Austro-Ugarske i, naročito, Bugarske. Vršila je pažnje vredan neposredan uticaj na uobličavanje zvaničnih nemačkih ratnih ciljeva.²¹⁾

Prodiranje južno od Dunava

Bankari iz Rajha dugo nisu pokazivali izuzetnija zanimanja za Balkansko poluostrvo, izuzev za Rumuniju.²²⁾ *Deutsche Bank* je bila poglavito zainteresovana za balkanske železnice,²³⁾ dok se

¹⁹⁾ Uz dela navedena u napomenama 16, 17 i 18. za proučavanje ovih pitanja pre svega: F. Fischer, *Bündnis der Eliten*, Düsseldorf 1979, zatim: isti, *Imperialismus in der Krise und der Ausbruch des Ersten Weltkriegs*, u: *Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild*, Düsseldorf 1977, str. 255—315; isti, *Juli 1914*, Reinbeck, b. H. 1983; I. Geiss, *German Foreign Policy 1871—1914*, London 1976; isti, *Das Deutsche Reich und Vorgeschichte des Ersten Weltkriegs*, München 1978; J. Droz, *Les causes de la Première Guerre mondiale*, Paris 1973; R. Poidevin, *Les origines de la première guerre mondiale*, Paris 1975; W. Gutsche, *Sarajevo 1914*, Berlin 1984; *Military Strategy and the Origins of the First World War*, ed. by S. E. Miller, Princeton 1985.

²⁰⁾ A. Fendler, *nav. delo*, str. 19—26.

²¹⁾ O uticaju nemačkog kapitala, u tom okviru i DG, na politiku ratnih ciljeva Rajha: F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf 1971.

²²⁾ J. Mendel, *Die deutsche Auslandsbanken am Balkan*, u: *Balkan-Revue*, Jg. I (1914—1915), str. 7—29. Vid. D. Milić, *Privredna politika Nemačke prema balkanskim zemljama početkom XX veka*, u: Ponovi proučavanja na Jugoistočna Evropa, Skopje 1981, str. 79—108.

²³⁾ S. Kumpf-Korfes, *Die ökonomische Expansion des deutschen Finanzkapitals vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges*, u *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 17. Jg. (1969), str. 1427—1446; W. Gutsche, *Serbien in den Mitteleuropapläne des deutschen*

Deutsche Orientbank (koju je *Dresdner Bank* osnovala 1905) prvenstveno posvećivala levantskoj Turskoj i unekoliko Grčkoj;²⁴⁾ devedesetih godina *Deutsche Bank* je bila važan, *Dresdner Bank* manje važan učesnik međunarodnih konzorcijuma za bugarske državne dugove.²⁵⁾ Izuzetak je predstavljala samo banka *Berliner Handelsgesellschaft* koja je, uprkos takođe svetski razgranatih poslova, još od početka 80-ih godina 19. veka u saradnji s francuskim, austrijskim i mađarskim kapitalom gradila mrežu svojih interesa u Srbiji, Bugarskoj i, naravno, Rumuniji.²⁶⁾

1. U Rumuniji su nemački privrednici razvili veliku i živu aktivnost već poslednjih decenija 19. veka.²⁷⁾ Tu je *DG* svoje poslove započela 1871, sanirajući gubitke nastale u izgradnji železnica. Godine 1879, rumunska vlada je sklopila ugovor s *DG* i *Samuel Bleichröder und Co*, koje su privukle i *Banque de Paris et pays-Bas (Pariba)*, o novoj sanaciji izgradnje pruga. Ovaj nemačko-francuski konzorcijum je omogućio nacionalizaciju železnica 1881. godine.²⁸⁾ *DG* je time stekla važnu poziciju u tadašnjoj najvažnijoj saobraćajnoj grani Rumunije i istovremeno postala »rumunski davalac novca«.²⁹⁾ Pod svojim vođstvom je stvorila tzv. »Rumunski konzorcijum« u koji su još ušli *Samuel Bleichröder und Co*, *Rotschild und Söhne* i rumunska *Narodna banka* i koji se posvetio državnim zajmovima. Godine 1890. priključila se i *Pariba*.³⁰⁾

U Rumuniji je ubrzano snažilo prisustvo francuskog kapitala,³¹⁾ dok su prilike s približavanjem svetskog rata postale oset-

Imperialismus am Vorabend des Ersten Weltkrieges, u: Velike sile i Srbija pred prvi svetski rat, uredio V. Cubrilović, Beograd 1976, str. 197—215.

²⁴⁾ G. Diouritch, *nav. delo*, str. 455; [J.] Riesser, *nav. delo*, str. 337; W. Steinmetz, *nav. delo*, str. 69.

²⁵⁾ Ц. Тодорова, *Дипломатическа история на външните заеми на България 1888—1912*, София 1971.

²⁶⁾ A. Mitrović, *Berliner Handelsgesellschaft i Srbija do 1914. godine*, u: Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, sv. X-1 (1985), str. 167—197. Vid. *Die Berliner Handelsgesellschaft in einem Jahrhundert deutscher Wirtschaft 1856—1956*, Berlin [1956]; *Berliner Handelsgesellschaft-Frankfurter Bank: Wir stellen uns vor*, s.l. [1970].

²⁷⁾ A. J. Gutzulescu, *Die Geld- und Kreditinstitute in Rumänien* (Inaugural-Dissertation), Berlin 1914; W. Zorn, *Wirtschaft und Politik im deutschen Imperialismus*, u: *Wirtschaft, Geschichte und Wirtschaftsgeschichte*, hg. von W. Abel, K. Borhardt, H. Kellenbenz und W. Zorn, Stuttgart 1966, str. 340—354. Nemačka je iskoristila carinski rat koji je Austro-Ugarska povelala protiv Rumunije 1887. i zauzela vodeće mesto u privredi ove zemlje, (R. Weitowitz, *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890—1894*, Düsseldorf 1978, str. 178—203).

²⁸⁾ G. Diouritch, *nav. delo*, str. 324.

²⁹⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 10.

³⁰⁾ G. Diouritch, *nav. delo*, str. 325—326.

³¹⁾ Ova pojava je potpuno shvatljiva u okviru i celine težnji Nemačkog Rajha, (F. Fischer, *Weltpolitik, Weltmachtstreben und deutsche Kriegs-*

ljive usled rumunsko-austrougarskog sukoba oko Rumuna naseljenih u Monarhiji i zbog sve veće naklonjenosti rumunskog javnog mnjenja i vodećih političkih stranaka prema silama Antante. Rumunski državni zajmovi su zato dobili naročit politički značaj. Iako je nemačko tržište novca pokazivalo znake iscrpljenosti, DG je zajedno sa *Samuel Bleichröder und Co* uspela da Rumuniji odobri nove velike zajmove, krajem januara 1913. od 150 miliona i krajem oktobra od 250 miliona franaka, oba s kamatom od 4,5⁰/₀.³²⁾ U pitanju je već bilo branjenje pozicija, pošto je — uprkos angažovanju ukupno čak 400 miliona u 1913. — nemačko učešće u rumunskim državnim zajmovima 1915. palo na 54,3⁰/₀ prema 64,4⁰/₀ u 1895. godini.³³⁾

Na Balkanskom poluostrvu je prva banka zavisna od nemačkih finansijera bila *Banca Generala Romana*, koju su u Bukureštu osnovali DG i *Samuel Bleichröder und Co* 1897. godine.³⁴⁾ Uzeto u balkanskim razmerama, dosta se kasnilo jer je *Österreichische Länderbank* stvorila *Srpsku kreditnu banku* u Beogradu još 1882,³⁵⁾ a *Pester Ungarische Commerzialbank* stupila u ortračke veze s takođe beogradskom *Bankom Andrejević i Ko* 1888. godine.³⁶⁾ *Banca Generala Romana* je nominalno imala kapital od 10 miliona franaka, koji je do izbivanja svetskog rata podignut na 15 miliona, dugo je bila najveća banka u Rumuniji i predstavljala je osnovno oruđe učvršćivanja DG. U Bukureštu su nemački bankari 1905. osnovali još jednu jaku banku, kada je konzorocijum predvođen *Darmstädter Bank für Handel und Industrie* i *Berliner Handelsgesellschaft* preuzeo staru banku *Marmorosch, Blank und Co*. Međutim, ova banka s nominalnim kapitalom od 8 miliona franaka bila je međunarodna, pošto se već među njenim osnivačima nalazila *Pester Ungarische Commerzialbank* i pošto je ubrzo *Pariba* stekla u njoj značajno učešće.³⁷⁾

Kad je rumunska poljoprivreda na prelomu dva veka zapala u veliku krizu i vlada odlučila da pomoću stranog kapitala oja-

ziede, u: *Historische Zeitschrift*, Jg. 199 (1964), str. 256—346 (posebno 301) i celine nemačko-francuskog privrednog rvanja, (R. Poidevin, *Les relations économiques et financières entre la France et L'Allemagne de 1898—1914*, Paris 1969, posebno str. 147—148, 306—312, 575—576).

³²⁾ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes in Bonn (dalje: AA-Bonn), popisnik Oxford, Seite 481, Abteilung I (Ab I), Rumänien 4, Band 13, izvještaj iz Bukurešta bez broja od 28. januara 1913. i *Prospekt*.

³³⁾ W. Zorn, *nav. delo*, str. 346.

³⁴⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 11—16.

³⁵⁾ N. Vučo, *Privredna istorija Srbije do prvog svetskog rata*, Beograd 1955, str. 246.

³⁶⁾ R. von Hegedüs, *Geschichte der Entstehung und des Bestandes der Pester Ungarische Commerzialbank 1841—1917*, Bd. 2, Budapest [1917], str. 283—284.

³⁷⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 16—23.

ča proizvodnju nafte, takođe zapalu u teškoće, DG je, kao i *Deutsche Bank (Deutsche Petroleum AG, 1904)* i *Dresdner Bank (Compania Moreni, 1904)*³⁸⁾ počela prodor u naftnu privredu ove zemlje i od 1891. do 1905. stvorila nekoliko preduzeća, koja je 1907. objedinila u trust *Concordia, Rumänische Petroleum Industrie AG*. Kasnije je potčinila nemačkog proizvođača nafte u austrougarskoj Galiciji i deo austrijske i nemačke prodajne mreže i stvorila *Deutsche Erdöl Ag.*³⁹⁾

2. DG dugo nije proširila poslove na Balkanu južno od Save i Dunava. Tokom 90-ih godina vodila je neke neplodne razgovore o učešću u bugarskim državnim zajmovima i to je bilo uglavnom sve.⁴⁰⁾ Ipak, sredinom prve decenije 20. veka prekoračila je velike reke.

a) Početkom oktobra 1905. DG je sa *Samuel Bleichröder und Co* i s prividno nezavisnom *Norddeutsche Bank* osnovala *Kreditnu banku* u Sofiji⁴¹⁾ (koja je u međunarodnim razmerama bila poznata po francuskoj verziji svoga imena *Banque de Credit*, a u nemačkom govornom području kao *Kreditbank*). Bila je to u ovim područjima prva banka zavisna od nemačkih finansijera. Nominalni kapital joj je iznosio 3 miliona franaka (jednako leva), a stvarni najpre 1 milion, 1907. godine 2 miliona i 1910. godine 3 miliona; 1913. doneta je odluka o podizanju nominalnog kapitala na 6 miliona. Do izbivanja svetskog rata otvorila je filijalu u Varni (1906).⁴²⁾

U vreme kad je stvorena *Kreditna banka*, već je u Sofiji postojala *Trgovačka banka* koju je *Pester Ungarische Commercialbank* osnovala još 1898, s kapitalom od samo 250 hiljada franaka.⁴³⁾ Vrlo brzo je usledilo otvaranje više većih i jačih inostranih banaka: francusko-mađarske *Bugarske generalne banke* 1905, francusko-austrijsko-belgijske *Balkanske banke* 1906, austrijsko-mađarske *Bugarske hipotekarne banke* 1910, francusko-nemačko-mađarsko-belgijske *Opšte hipotekarne banke* 1911. i francusko-austrijske *Bugarske hipotekarne kreditne banke* 1912. godine.⁴⁴⁾ Direkcija DG je 1917. opisala prvu deceniju svog rada u Sofiji kao »gorke godine« pošto je *Kreditna banka* bila »na neplodan način

³⁸⁾ G. Diouritch, *nav. delo*, str. 356—357, 408—409, 466, 477.

³⁹⁾ G. Salomssen, *nav. delo*, Bd. 1, str. XXI—XXVIII; Bd. 2, str. 464—469; G. Diouritch, *nav. delo*, 359.

⁴⁰⁾ Ц. Тодорова, *nav. delo*, str. 208, 220.

⁴¹⁾ Ж. Натан и Л. Беров, *Монополистическият капитализъм в България*, София 1958, str. 46.

⁴²⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 23—24.

⁴³⁾ R. von Hegedüs, *nav. delo*, Bd. 2, str. 294.

⁴⁴⁾ Ж. Натан и Л. Беров, *nav. delo*, str. 45—48.

vezana za francuska kola«. Doista, mogla je samo neznatno učestvovati u državnim zajmovima Bugarske i to u saradnji s *Pari-ba*.⁴⁵⁾

Kreditna banka je doprinela poboljšanju nemačko-bugarskih privrednih odnosa. Verovatno da kao pohvalu njenom radu treba razumeti pisanje nemačkog konzula u februaru 1911. da je u Bugarskoj »nemačka trgovina delotvorno podržana od nemačkih banaka ne samo u glavnom gradu nego i u manjim naseljima«. ⁴⁶⁾ *DG* se učvrstila u dva ključna bugarska poslovna središta, u glavnom gradu Sofiji i u najvećoj izvozno-uvoznoj luci Varni, pa je posredstvom ovog uporišta postala suvlasnik osiguravajućeg društva *Dunav* i industrijskih preduzeća *Granitoid*, *Hinger*, *Borgas i Ko*, *Kinding i Derkem* i *Marica*.⁴⁷⁾ Da su za *Kreditnu banku* bile od početka vezane poveće želje i namere kazuje to što su u njenom nadzornom odboru sedele ličnosti iz najboljeg poslovnog tima *DG*, kao što su Emil Rusel (Emil Russell), Gustaf Šliper (Gustaf Schlieper) i Paul Bether (Paul Böttcher),⁴⁸⁾ da je od strane banke *Samuel Bleichröder und Co* delegiran njen prvi čovek Paul fon Svabah (Paul von Schwabach)⁴⁹⁾ i da su bili uključeni značajni bugarski političari i privrednici.⁵⁰⁾ Sofijski list *Demokrat* je u oktobru 1905. pisao da je predstavnik firme *Friedrich Krupp AG* imao važnu ulogu kod njenog osnivanja.⁵¹⁾

b) Nakon dva uzastopna rata 1912. i 1913, od kojih je drugi završen teškim porazom, bugarske finansije su se našle u haosu i to su dobro znali u Nemačkoj. Stigla im je vest da Bugari u Parizu traže pozajmicu od 300 miliona,⁵²⁾ a poslaniku Rajha je bugarski ministar finansija DMITAR Tončev rekao da im je »iz inostranstva hitno potrebno 200 do 300 miliona franaka«. ⁵³⁾ Navedeni iznosi su dosegali ili prevazilazili dotadašnje najveće zajmove bal-

⁴⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 36, *Betrifft Pernik II*, Berlin 14. 05. 1917.

⁴⁶⁾ Zentrales Staatsarchiv in Potsdam (ZStA-Potsdam), Auswärtigen Amt (AA), Nr. 6512, Beograd 17. 02. 1911.

⁴⁷⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 24; Ж. Натан и Л. Бероу, *nav. delo*, str. 50—72, 101; А. Чакалов, *Форми, размер и дейност на чуждия капитал в България 1878—1944*, София 1962, str. 67.

⁴⁸⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 24. Vid. *Männer der Deutschen Bank und der Discontogesellschaft*, Düsseldorf 1957.

⁴⁹⁾ J. Mendel, *nav. delo*, str. 24.

⁵⁰⁾ X. Косев, *Второто стамболовистко правителство и икономическото съперничество между Германия и Австро-Унгарија за българският пазар 1903—1908*, и: *Българско-германски отношения и връзки*, том 1, София 1972, str. 141—165, посебно 161—162.

⁵¹⁾ *Isto*, str. 161.

⁵²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, A. Nr. 177, Sofia 26. 10. 1913.

⁵³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, A. Nr. 23, Sofia 23. 02. 1914.

kanskih država, ali se znalo da ove velike sume mogu vladi u Sofiji poslužiti tek za pokrivanje najhitnijih potreba. Nemački poslanik je čuo od svog italijanskog kolege da je manje od godinu dana ratovanja koštalo Bugarsku »zaokruženo uzeto 600 miliona franaka«,⁵⁴⁾ *Deutsche Bank* je smatrala da je bugarskoj vladi neophodno potrebno 700 do 800 miliona franaka,⁵⁵⁾ dok su u ministarstvima procenjivali da je u ratovima ukupno bugarsko dugovanje uvećano za čitavih 500 miliona leva (franaka)⁵⁶⁾ i da je zemlji za oporavak neophodno 750 do 800 miliona maraka (925 do 987,2 miliona franaka).⁵⁷⁾ Nije bila tajna da su predratni međunarodni dug Bugarske činili 630 miliona leva dugoročnih i 550 miliona leva kratkoročnih zajmova i da je upravo dospevala otplata konzorcijuma *Pariba* od 75 miliona franaka i *Rusko-azijskoj banci* od 10 miliona rubalja (oko 27,7 miliona franaka).⁵⁸⁾ Bugarska vlada je 12. novembra 1913. zaključila zajam od 30 miliona franaka sa austrijskim i mađarskim bankama *Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe*, *Wiener Bankverein* i *Ungarische Allgemeine Creditbank*, namenjen nabavci pušaka kod austrougarskih proizvođača, s kamatom od 5,5% i rokom vraćanja samo od godinu dana (zajmodavci su najpre zahtevali rok od šest meseci).⁵⁹⁾ Ovaj zajam je omogućavao bugarskoj pešadiji da unekoliko obnovi svoje osnovno naoružanje, ali je njegova svrha bila neproizvodna, suma premala, kamata visoka i otplata prebrza.

Bugarska teška situacija bila je za *DG* znak da postoje izgledi za dobar posao i ona je razgovore o zajmu počela s bugarskom vladom najkasnije krajem novembra 1913. godine.⁶⁰⁾ Ponudila je 150 miliona franaka. Vrlo brzo se pokazalo da je moguće znatno uvećati ponudu novca, pošto je u Rajhu postojalo

⁵⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 26, A. Nr. 169, Sofia 8. 10. 1913.

⁵⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 29, Berlin 23. 04. 1914.

⁵⁶⁾ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium (RWM) Nr. 903, Abt. 1^e Nr. 1959, 16. 02. 1918.

⁵⁷⁾ F. Seidenzahl, *Entwicklungshilfe im Jahre 1914*, u: Beiträge zu Wirtschafts- und Währungsfragen und zur Bankgeschichte, März 1967, str. 20—28; posebno 20.

⁵⁸⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 903, Abt. 1^e Nr. 159, 19. 02. 1918.

⁵⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 26, A. Nr. 177, Sofia 26. 10. 1913; E. März, *Österreichische Bankpolitik in der Zeit der grossen Wende*, Wien 1981, str. 233 (tu je reč o kamati od 6%, što može biti tačno pošto se prethodno navedeni izvor odnosi na pregovore). Merc kaže da su banke radile po »želji /bečkog/ Ministarstva spoljnih poslova«. Radoslavov u svojim uspomenu naglašava da je zajam bio »isključivo namenjen plaćanjima u Francuskoj« (Б. Радславов, *България и световната криза*, София 1923, str. 61).

⁶⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 26, A. Nr. 190, Sofia 29. 11. 1913.

vrlo široko zanimanje za ovaj posao. Verovatno u februaru 1914. stupila je u pregovore s bugarskom vladom i privatna banka *Max. M. Warburg und Co* iz Hamburga. Osnovana 1798. uživala je ugled, negovala je bliske veze s nizom evropskih bankarskih kuća i rođачke odnose s bankom *Kuhn, Löb and Co* iz Njujorka, mogla je zbog svoje poslovne povezanosti s hamburškom kućom *Gebrüder Schröder und Co* računati u Londonu s bankarima iz porodice Šreder; igrala je ulogu u svetskim poslovima nemačkog kapitala, pa i saučestvovala u pokušaju preotimanja Maroka od Francuza, kada su njeni službenici, saradujući s nemačkom tajnom službom, podbunjivali Marokance.⁶¹⁾ Ona je bugarskoj vladi ponudila zajam od 100 miliona franaka, računajući da će obrazovati konzorcijum pod nemačkim vođstvom i s učešćem banaka iz Holandije, Belgije, Švajcarske i Velike Britanije.⁶²⁾ Izgleda da je nastupila nezavisno, ali se ubrzo sporazumela s *DG* i njih dve su udružene mogle sakupiti novac za dosta veliki zajam. Uz njih je stajao koncern *Friedrich Krupp AG*, krajem marta 1914. su privukle *Dresdner Bank*, a potom još i *Darmstädter Bank für Handel und Industrie* i *Nationalbank für Deutschland*. Pridružilo im se više uglednih privatnih banaka i mogle su računati na saradnju bankara iz drugih zemalja.⁶³⁾

Bugarski zajam

Otrprike počev od 1911, sve se jasnije pokazivalo da se »Weltpolitik« Nemačkog Rajha svodila samo na privredne i političke pozicije u Turskom Carstvu, što znači da više nisu cvetali ni svetski poslovi Behrenstrasse. Najverovatnije zato su se od 1912. u nemačkoj javnosti umnožili glasovi da je dotad zanemareno Balkansko poluostrvo veoma važno za Rajh (čak da »naša budućnost leži na Balkanu«) i da je živnula aktivnost nemačkih privrednika na evropskom jugoistoku.⁶⁴⁾

1. U Nemačkoj je u to vreme vladala oskudica u novcu i činila da ključne državne ustanove gledaju nepovoljno na zajam Bugarskoj i da oko njega nastanu sukobi unutar samog kapitala.

⁶¹⁾ A. Vagts, *M. M. Warburg und Co*, u: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 45 (1958), str. 289—388, posebno 293; *Max M. Warburg*, Hamburg (1967). Takođe: G. Diouritch, *nav. delo*, str. 309—310; G. W. F. Hallgarten, *nav. delo*, Bd. 1, str. 295, 402, 410, 472—473; Bd. 2, str. 182—183, 464.

⁶²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, A. Nr. 33, Sofia 23. 03. 1914.

⁶³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bde 28 i 29, niz dokumenata.

⁶⁴⁾ A. Митровић, *Ergänzungswirtschaftsraum: немачко схватање Балкана 1912—1914*, u *Марксистичка мисао*, 1985, бр. 4, стр. 159—177. O sužavanju nemačkih poslova na Tursku vid. G. Schöllgen, *nav. delo*, str. 329—416.

Pruski ministar trgovine se »odlučno izjasnio protiv odobravanja zajma ukazujući na sadašnje stanje tržišta« i nije dozvolio plasman na Berlinskoj berzi; s ovim se složilo Ministarstvo spoljnih poslova.⁶⁵⁾ Zbog umanjenih unutrašnjih investicija, *Savez nemačkih industrijalaca* je na skupštini u decembru 1913. upozorio velike banke da »s obzirom na izuzetnu napetost na nemačkom tržištu, one ne smeju novac nemačkih štediša upotrebljavati za balkanske zajmove, koji nemaju granica« i da paze da se ne dogodi da »u dužem roku plaćamo gubitke zbog ratnih zajmova Srbije ili Bugarske«. ⁶⁶⁾ *Deutsche Bank* je želela da još raspoloživ nemački novac usmeri na finansiranje pruge od Carigrada do Persijskog zaliva i Ministarstvu spoljnih poslova predstavila zajam Bugarskoj kao neplodno ulaganje novca koje vodi »jačanju pozicija naših najtvrdoglavijih neprijatelja«. ⁶⁷⁾ Na vest da *DG* nastoji dobiti monopol na izvoz duvana iz Bugarske, deo nemačkih proizvođača cigareta i nemačka trgovačka kolonija u Ksantiju oštro su protestovali i istakli da će se time »u najvećem obimu naneti šteta interesima nemačkih trgovaca« i da vlada Rajha mora »biti svesna svoje izuzetne odgovornosti ukoliko dozvoli ovakvo opterećivanje industrije«. ⁶⁸⁾

a) Zajam je tražila vlada Vasila Radoslavova koja je, u saglasnosti s kraljem Ferdinandom I, načinila potpuni zaokret u spoljnoj politici i ponudom saveza Austro-Ugarskoj⁶⁹⁾ potražila oslonac na Centralne sile, u nameri da prema svim balkanskim susedima nastavi konfrontaciju iz leta 1913. godine.⁷⁰⁾ Otuda su se oko zajma splele unutrašnje bugarske, balkanske i svetske podele, što su čelni ljudi Bugarske podsticali. Banka *Max M. Warburg und Co* je iz Sofije bila obavestena da bi bugarski ministar finansija »veoma rado lteo s nama sporazum da bi time dobio priključak Trojnom savezu«. ⁷¹⁾ Tončev je govorio nemačkom poslaniku da »francuske banke postavljaju pod ruskim uticajem uslove kojima se ne želimo pokoriti«, pošto je tadašnjoj vladi »veoma

⁶⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 96, Ab I, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 1, Nr. 68, Berlin 21. 04. 1914; F. Fischer, *Weltpolitik*, str. 293.

⁶⁶⁾ H. Nussbaum, *nav. delo*, str. 139—140.

⁶⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 29, Berlin 23. 04. 1914. i Berlin 15. 05. 1914.

⁶⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 29, A 10607 pr, s. 1. 30. 05. 1914; bez brojeva Xanthi 1. 06. i 5. 06. 1914.

⁶⁹⁾ *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914*, Diplomatische Aktenstücke, hg. von L. Bittner und H. Uebersberger (ÖUA), Wien 1930, br. 8751, Bd. 7, str. 379—380.

⁷⁰⁾ Т. Влахов, *Отношенията между България и Централните сили во време на войните 1912—1918*, София 1957, posebno str. 67—88.

⁷¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, Hamburg 26. 03. 1914.

stalo da zaključi zajam u Njemačkoj.⁷²⁾ Kralj Ferdinand je jednom predstavniku Monarhije rekao da rusofilski opozicija »vodi rat do istrebljenja« protiv Radoslavova i da je zato za vladu »zajam životno pitanje.«⁷³⁾

Sile Antante su u zajmu videle sredstvo kojim mogu iznuditi odustajanje Bugarske od novog spoljnopolitičkog pravca. Francuske banke su uskratile zajam Radoslavovu slušajući savete svoje vlade, koja je delovala usaglašeno s vladom u Petrogradu.⁷⁴⁾ Iz Londona su bankari Šreder poručili da »Bugarska može dobiti novac u Engleskoj samo ukoliko jasno pokaže da će tokom sledećih godina voditi miroljubivu politiku.«⁷⁵⁾ Međutim, kada je u martu 1914. postalo jasno da DG uspešno pregovara sa Sofijom, francuska vlada se veoma potrudila kod pariskih finansijera i ugledna banka *Perier et Cie* ponudila je Sofiji zajam od 500 miliona franaka.⁷⁶⁾ Uporedo su ruska i francuska diplomatija povećale pritisak na Radoslavova i podsticale na otpor opoziciju u Bugarskoj, britanska diplomatija je s njima donekle saradivala,⁷⁷⁾ a neke londonske banke su ponudile novac na zajam.⁷⁸⁾

Vođstvo Austro-Ugarske je zajam shvatilo saglasno spoljnopolitičkom aksiomu koji je, skladno politici razrađenoj još 1907,⁷⁹⁾ ovako zapisao mađarski predsednik vlade u martu 1914: »Bugarsku trajno uvući u našu gravitacionu sferu«, s tim što »Rumuniju i Grčku treba odvojiti od Srbije i izmiriti s Bugarskom na osnovu uvećanja Bugarske na račun Srbije.«⁸⁰⁾ Pošto u Monarhiji nisu imali novac, austrougarska diplomatija je u Berlinu tražila da nemačke banke odobre zajam s obzirom na njegov »intenzivan

⁷²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, A. Nr. 23, Sofia 23. 02. 1914.

⁷³⁾ *ÖUA*, Nr. 9499, Bd. 7, str. 992—993. Vid. T. Влахов, *nav. delo*, str. 89—109; M. Лалков, *Балканската политика на Австро-Унгарија 1914—1917*, София 1983, str. 52—81.

⁷⁴⁾ G. W. F. Hallgarten, *nav. delo*, Bd. 2, str. 476—478; H. Feis, *Europe, the World's Banker 1870—1914*, New York 1965, str. 277—279.

⁷⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 28, Hamburg 18. 02. 1914.

⁷⁶⁾ R. Poidevin, *nav. delo*, str. 678—680. Nemačke službe su od marta 1914. u više mahova javile o radu ove francuske banke (AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bde 28, 29 i 30) i da je njen predstavnik krajem juna saopštio da ne želi postaviti nikakav politički uslov (Bd. 30, A. Nr. 68, Sofia 1. 07. 1914).

⁷⁷⁾ O okolnostima koje objašnjavaju britansku suzdržanost: F. Fischer, *Krieg*, str. 169—204, 663—738; R. J. Crampton, *The Hollow Dentant*, London (1979/); G. Schöllgen, *nav. delo*, str. 374—416.

⁷⁸⁾ F. Seidenzahl, *nav. delo*, str. 20—21.

⁷⁹⁾ A. Mitrović, *Bugarska u planovima Austro-Ugarske i Nemačke tokom aneksione krize*, u: *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, sv. 2, Beograd 1982, str. 57—89.

⁸⁰⁾ *ÖUA*, Nr. 9482, Bd. 7, str. 974—979.

politički značaj⁸¹⁾ i stavila na znanje da bi u suprotnom slučaju Beč »duboko žalio iz političkih razloga« i, čak, da bi u tom slučaju »vojne snage Monarhije bile vezane na jugoistoku.«⁸²⁾ Zahtevala je da »u jednu ovakvu finansijsku akciju moraju biti uključene austrijske i mađarske banke« i naglašavala da Austro-Ugarska »računa na privredne dobiti koje iz ovog posla slede.«⁸³⁾

U Berlinu su pre svega bili duboko nepoverljivi prema Bugarskoj: »Može biti da sadašnji ministar-predsednik doista želi saradnju [...], ali nam se u najmanju ruku čini sumnjivo da on ima potrebnu moć i uticaj [...]. Široki krugovi stanovništva su i nadalje ubeđeni da Bugarska može dobro očekivati samo iz Petrograda [...]. Zato ne treba zanemariti opasnost da se sadašnja vlada ubrzo po zaključenju zajma povuče i mesto ustupi nekom rusofilskom kabinetu.«⁸⁴⁾ Procenjivali su da Centralne sile treba da sebi privuku već nastali savez Rumunije, Srbije i Grčke, a ne da zbog Bugarske pokušavaju da stvore neki novi savez balkanskih država.⁸⁵⁾ Uz to je i kajzer Vilhelm (Wilhelm II) veoma loše mislio o kralju Ferdinandu, smatrajući ga političkim pretvrtljivcem.⁸⁶⁾

b) Grupacija oko *DG*, pomognuta od poslanika Rajha u Sofiji, odlučno je zastupala korisnost zajma i takođe ga politizovala. Zato što je pokušala da ih omete, opanjkavali su *Deutsche Bank* kod vlade kao firmu koja »sledi samo svoje interese« i nameće »hipnotisanost« bliskoistočnim interesima.⁸⁷⁾ Na proizvođače cigareta i trgovce duvanom nisu se previše obazirali, možda zato što je nemačka vlada takođe smatrala da je poželjno dobiti unosan monopol na izvoz bugarskog duvana.

Ministarstvo spoljnih poslova Rajha i Prusko ministarstvo trgovine su mesecima dobijali dopise ispunjene ovakvim gledištima: »Ukoliko bismo se mi sada privredno učvrstili u Bugarskoj, onda ne bismo više mogli biti ni politički ignorisani« (*Max M.*

⁸¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, *Notiz* vom 25. 06. 1914.

⁸²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, Nr. 171, Wien 9. 06. 1914. Takođe, na istom mestu (Bd. 28) i *Notiz* vom 1. 03. 1914.

⁸³⁾ *ÖUA*, Nr. 9422, Bd. 7, str. 918—920.

⁸⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 1, Nr. 68, Berlin 21. 04. 1914. Poslaniku u Bernu je objašnjeno: »Iz obzira prema Austriji, smatramo da ne treba da ometamo nemački konzorcijum koji predvodi *DG* pošto je sam od sebe pokazao zanimanje za ovaj plan zajma«.

⁸⁵⁾ F. Fischer, *Krieg*, str. 591—598; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, Beograd 1981, str. 141—148.

⁸⁶⁾ F. Fischer, *Krieg*, str. 314—315.

⁸⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd 29, dopis firme *Friedrich Krupp AG* od 25. 04. i banke *Max M. Warburg und Co* od 23. 05. 1914.

Warburg und Co),⁸⁸⁾ »kad nemački konzorcijum već prvom tranšom zajma stavi svoju šaku na dobre garancije, ne samo da će ubuduće nemačke finansije imati bolji položaj naspram Francuza, nego će i nemačkoj industriji vrata postati otvorenija umesto da se potpuno zatvore« (*Friedrich Krupp AG*);⁸⁹⁾ »finansijska podrška povezana s dugoročnim privrednim uticajem predstavlja važnu činjenicu za usmjeravanje [Bugarske] ka Trojnom savezu« (*Max M. Warburg und Co*);⁹⁰⁾ »nemačkim zajmom bio bi poljuljan francuski povlašćen položaj« (*Friedrich Krupp AG*).⁹¹⁾

Poslanik u Sofiji je razvio čitavu teoriju. Zalagao se da treba »preuzeti u naše ruke privredni razvitak Bugarske« i pisao: »Ukoliko mi obezbedimo novac koji je neophodan Bugarskoj, onda smemo i računati da nemačka industrija najvećim delom dobije velike ponudzbine koje predstoje za železnice i druge javne radove, a i da [...] nemačkom kapitalu u velikom obimu pripadne iskorišćavanje prirodnih izvora.« Ipak je glavnu dobit video u stratejskim tekovinama, počev od obezbeđivanja suvozemnog puta do Male Azije. Zajam je tumačio iz globala evropskih sukoba: »Na Balkanu slomiti težnje francuskih visokih finansija« i stvoriti »brešu« koja će pokazati »pariskim bankama *ad oculus* da moraju više nego do sada računati s nemačkom finansijskom snagom«; »u slučaju rata nama će lako zatvoriti pomorski put« i Nemačka, ukoliko ne želi »da umre od gladi«, mora osigurati »priticanje bugarskog žita suvozemnim putem«; pitanje je da li je bolje »da bugarska vojska maršuje sa Austro-Ugarskom ili protiv nje«; Bugarsku vojnički ojačati i pretvoriti u »predstražu« koja »neutrališe deo protivničkih snaga« i »vojskom drži u šahu Srbiju«. Kroz sve je prepleo neophodnost da se istisne ruski uticaj iz Bugarske. Tvrdio je da se, radi pretvaranja Bugarske (kao i Rumunije) u nemačku interesnu sferu, Berlin mora opredeliti za vladu i kralja: »Bugarska je danas na prekretnici svoje istorije [...]. Pošto Austro-Ugarska nije u stanju da joj pruži dovoljnu finansijsku pomoć, ona sve svoje nade usmerava prema Nemačkoj [...]. Kraljeva okolina vidi situaciju veoma pesimistički ukoliko zajam propadne [...]. Preti obaranje dinastije, što nikako nije u našem interesu.«⁹²⁾

⁸⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7, Bd. 29, Hamburg 23. 05. 1914.

⁸⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7, Bd. 29, Auf dem Hügel 25. 02. 1914.

⁹⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7, Br. 29, Reisebericht, Hamburg 31. 03. 1914.

⁹¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7, Bd. 29, Auf dem Hügel 25. 02. 1914.

⁹²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7, Bde 28. i 29, izvještaji iz Sofije: A. Nr. 23 od 23. 02, A. Nr. 33 od 23. 03. i A. Nr. 44 od 24. 04. 1914, kao i Bd. 26, A. Nr. 169 od 8. 10, A. Nr. 177 od 26. 10 i A. Nr. 190 od 29. 11. 1913.

Zajam je smatran sredstvom za ostvarivanje privrednog, posledično i političkog ovladavanja Bugarskom, čime su zemlje južno od Dunava uključivane u planove o nemačkoj dominaciji nad srednjom Evropom i Bliskim istokom i na njih prenošeno nemačko rivalstvo s Francuskom, dakle jedan od tadašnjih ključnih međunarodnih sukoba, nastao na drugom geografskom području. Poslanik u Sofiji je imao čak viziju budućeg rata protiv Antante i Srbije. Jedan bankarski posao je bio i činilac u spletu uzročnika međunarodnih sukoba i produblјivanja unutarbalkanskih podela.

2. Direkcija *DG* i njen prvi čovek Artur Salomonzon (Arthur Salomonsohn) iskorišćavali su to da se od Radoslavova moglo tražiti uistinu mnogo, pošto je bugarskoj vladi novac bio neophodan, a ona iz političkih razloga nije htela sporazum s bankama iz zemalja Antante. Tražili su da u bugarsku upravu državnih dugova uđe jedan nemački (tj. *DG*) član, čime bi stekli mesto s kojeg se kontrolišu finansije zemlje; da se konzorcijumu poveri izgradnja jedne strateški važne pruge i luke, a da isporučioци materijala i izvođači radova isključivo budu nemačke firme; da po okončanju radova ovi objekti ili postanu vlasništvo, ili dođu pod upravu konzorcijuma i u njegovu eksploataciju; da potreban vozni park bude nabavljen u Nemačkoj; da se veliki deo pozajmljene sume utroši na nabavku oružja kod nemačkih fabrika. Takođe su tražili, u nekim slučajevima alternativno, da dobiju monopol na bugarski izvoz duvana, da im se ustupi eksploatacija nekih rudnika uglja, da bugarska *Narodna banka* postane vlasništvo jednog nemačkog konzorcijuma a, ipak, ostane središnja finansijska ustanova države s pravom da izdaje novčanice itd. Za vraćanje glavnice i plaćanje kamata trebalo je da posluže carine, porezi i takse.

a) Pregovori *DG* s bugarskom vladom ušli su u odlučujuću fazu početkom aprila 1914. godine. Prethodno su merodavni u Rajhu prihvatili zajam pod uslovom da donese dobiti. Političko stanovište su prihvatili utoliko što su izišli u susret Austro-Ugarskoj i što su uvažili gledište zastupnika zajma da je moguće ostvariti odlučujući uticaj u Bugarskoj. Ali, Ministarstvo spoljnih poslova nije podsticalo bankare i, naročito, nije od njih tražilo da privrednim sredstvima ostvare neki politički cilj. Prekretnicu je doneo atentat u Sarajevu. Nemačko vođstvo je iskoristilo slučaj da počne raščišćavati račune sa silama Antante.⁹³⁾ U Berlinu su, uprkos svom nepoverenju, Bugarsku već uzimali u obzir kao saveznika u krizama 1908—1909.⁹⁴⁾ i u decembru 1912,⁹⁵⁾ a jula 1914. ponovo su predviđali velike zaplete i pohitali su da prihvate državu koja se

⁹³⁾ I. Geiss, *Julikrise und Kriegsausbruch 1914*, Bde 1—2, Hannover 1963—1964.

⁹⁴⁾ A. Mitrović, *Bugarska u planovima Centralnih sila*.

⁹⁵⁾ F. Fischer, *Krieg*, str. 235.

nudila⁹⁶⁾ i Ministarstvo spoljnih poslova počelo je podsticati *DG* da što pre zaključi ugovor o zajmu.⁹⁷⁾ Od ovog trenutka je zajam postao izrazito sredstvo državne politike.

Dva direktora *Kreditne banke* i ministar Tončev su ugovor o zajmu potpisali u Sofiji 12. jula 1914. godine.⁹⁸⁾ Međunarodni konzorcijum na čelu s *DG* odobrio je bugarskoj vladi zajam od 500 miliona franaka u dve jednake rate, s kamatom od 5% i po kursu od 84%, s tim da realizacija počne 1. oktobra 1914. i da bude isplaćen do leta 1917. godine. Iz prve rate davan je predujam od 120 miliona i kamatom od 6%, koji je služio za otplatu prispelih dugova *Rusko-azijskoj banci*, austrijsko-mađarskom konzorcijumu i *Narodnoj banci* u Sofiji; dug konzorcijumu *Pariba* trebalo je isplatiti kasnije, iz prve rate. Bugarska vlada je konzorcijumu ustupila izgradnju železničke pruge Mihailovo—Haskovo—Porto Lagos u dužini od 175 km (vrednost radova 30 miliona franaka) i luke u Porto Lagosu (15 miliona), prihvatila vodeće učešće konzorcijuma u eksploataciji ovih objekata kada budu završeni, prepustila radove i nabavke nemačkim i austrougarskim preduzećima i primila obavezu da u toku pedeset godina po završetku objekata nabavlja sve što je potrebno za njihov rat u Nemačkoj i da ovaj uvoz oslobodi carina i taksa. Konzorcijum je besplatno dobio u trajno vlasništvo ugljeni baseni s rudnicima Pernik i Bobov dol, površine od 217.000 hektara, s tim da se osnuje akcionarsko društvo u kome bi bugarski novac učestvovao s udelom koji ne sme preći 30%. Rezervisano je 100 miliona za različite industrijske nabavke, od čega je 75 miliona pripalo nemačkim i 25 miliona austrougarskim fabrikama. Bugarska se posebno obavezala da priznaje *DG* prednost ukoliko u vremenu dok zajam ne bude otplaćen dođe do osnivanja privatnog monopola na izvoz duvana i da u međuvremenu nemačkim trgovcima i proizvođačima neće biti otežano korišćenje bugarskog sirovog duvana.

b) Ugovor je bio veoma povoljan za zajmodavce, mada je kamata bila za ondašnje prilike srednje veličine, kurs prosečan i kamata na predujam još u granicama uobičajenog. Srpski posla-

⁹⁶⁾ A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, str. 197—200; isti, *Србуја у првом светском рату*, Beograd 1984, str. 210—214; Z. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914—1918*, Beograd 1985, str. 19—35.

⁹⁷⁾ R. Poidevin, *nav. delo*, str. 680.

⁹⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, A. Nr. 74, Sofia 12. 07. 1914. und Acht Anlagen; Указъ Нр. 3 у: *Державни вестник* 4/17. 07. 1914. Osvrt Direkcije *DG*: AA-Bonn, Oxford S. 232, Bd. 36, *Betrifft Pernik II*, 14. 05. 1917. Radoslavov se u svojim uspomjenama ograničava na to da iznese samo osnovne podatke iz teksta ugovora, inače poznate javnosti, pa veliki trud ulaže da pokaže ruski pritisak uz francusku saradnju (*B. Радослав, nav. delo*, str. 62—77). Ruski poslanik u Sofiji daje u svojim uspomjenama optužujući sliku bugarskog vođstva (A. Savinsky, *Recollections of a Russian Diplomat*, London s. d., str. 216—219).

nik je svojoj vladi dostavio zanimljivu analizu i tvrdio da, kad se odbiju otplate prispelih međunarodnih dugova i druga izdvajanja, »od svih 500 miliona zajma ušlo bi u zemlju najviše 105 miliona [...], a posle svega ostalo bi im još 250 miliona duga u zemlji.«⁹⁹⁾ Doista, konzorcijum je za izgradnju železnica i luka i za industrijske nabavke zadržao ukupno 150 miliona, kao i 7,2 miliona na ime kamate za predujam, koja se plaćala već kod uplate. Pošto je po kursu zajma na raspolaganju od ukupne sume stvarno stajalo samo 420 miliona, izlazi da je unapred zadržano čitavih 47,44⁰/₀ nominalne sume. Prvom ratom se htelo što pre isplatiti francuske i ruske banke da bi Bugarska za istu svotu novca postala dužnik konzorcijumu *DG*. Bankari su sebi ugovorili velike poslove na račun bugarske države.¹⁰⁰⁾

Srpski poslanik je ovako zaključio: »Imajući pred sobom dve ponude za zajam, nemačku i francusku, bugarska vlada je mogla usvojiti nemačku daleko nepovoljniju s gledišta finansijskog i ekonomskog samo iz političkih razloga.«¹⁰¹⁾ Već 16. jula 1914, Radoslav se raspitivao kod austrougarskog poslanika da li da »obnovi predlog o formalnom priključenju« Centralnim silama, pošto je »sa zaključenjem zajma došao trenutak da se konačno sredi odnos Bugarske prema Monarhiji.«¹⁰²⁾ Nemački poslanik je svoje šefove u Berlinu podsetio da je već »mnogostruko« izvestio »da današnja [bugarska] vlada želi oslonac na Austro-Ugarsku, time i na Trojni savez« i ocenio da su dokumenti o zajmu »za nas veoma povoljni«, jer »nama omogućuju da u privrednom pogledu krećimo čvrstom nogom u Bugarsku.«¹⁰³⁾ Direkcija *DG* je kasnije isticala da je ona »osnivanjem *Kreditne banke* postala predvodnik onog kretanja čiji se »dalekosežan značaj pokazao u političkom vezivanju Bugarske za Centralne sile«¹⁰⁴⁾ i da je u ovom procesu »odlučujući događaj bio ugovor o velikom zajmu neposredno pred izbijanje rata«.¹⁰⁵⁾

⁹⁹⁾ *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, (Dokumenti)*, knjiga VII-2, priredili V. Dedijer i Ž. Anić, Beograd 1980, broj 430, str. 567—568.

¹⁰⁰⁾ F. Seidenzahl, *nav. delo* s tumačenjem o zajmu kao »pomoći za razvoj« duboko greši. T. Vlahov, F. Fišer i R. Pojdevan u navedenim delima sagledaju zajam kao sredstvo politike i izraz privredno-političkih težnji.

¹⁰¹⁾ *Dokumenti*, knj. VII-2, br. 430, str. 568.

¹⁰²⁾ *ÖUA*, Nr. 10310, Bd. 7, str. 465—466.

¹⁰³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, A. Nr. 74, Sofia 12. 07. 1914.

¹⁰⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, A. Nr. 74, Sofia 12. 07. 1914.

¹⁰⁵⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, Berlin 9. 01. 1918.

U službi političkog cilja

Britanski poslanik u Sofiji je govorio predstavniku Srbije da će Bugarska, makar i dobila 500 miliona franaka, morati tražiti nov zajam i, pošto Nemci više neće imati slobodnih sredstava, obratiće se ponovo Francuskoj i prihvatiti »sve političke uslove koji joj budu postavljeni«. ¹⁰⁶⁾ Britanac nije računao s tim da bi ubrzo mogli doći izuzetni događaji.

1. Samo otprilike dve nedelje nakon potpisivanja ugovora o zajmu izbio je rat, izazvao duboke poremećaje u međunarodnoj privredi i izvoz kapitala je bio privremeno obustavljen. ¹⁰⁷⁾ I DG je iskoristila odgovarajuću klauzulu iz ugovora od 12. jula da odloži izvršavanje zajma do kraja rata, ¹⁰⁸⁾ za koji su svi držali da će doći već za nekoliko meseci. Za neodređeno vreme postao je nedelatan međunarodni konzorcijum za bugarski zajam i počeo se osipati, jer njegovi članovi nisu mogle ostati dve banke iz Belgije, zemlje koju su nemačke trupe napale 4. avgusta, i jer su se iz njega, zbog neizvesnih prilika povukle tri banke iz Holandije i jedna švajcarska banka. ¹⁰⁹⁾ Ubrzo se pokazalo da u ratnim uslovima ugovor od 12. jula zbog svog političkog karaktera ima svoj praktični značaj.

a) Ako su poslovni razlozi nametali da bude odloženo izvršenje ugovora o zajmu, politički su nametali suprotno. Rok za isplatu predujma padao je 20. avgusta, ¹¹⁰⁾ ali su berlinski, bečki i budimpeštanski bankari na podstrek svojih vlada ¹¹¹⁾ požurili da ovu transakciju utanače već 31. jula (kada je već tri dana trajao austro-ugarsko-srpski rat) i da ona stupi na snagu 1. avgusta (kada je iz Berlina otišao ultimatum u Petrograd). Rizičnost trenutka nije odigrala nikakvu ulogu. Saglasno ugovoru o zajmu, nemačke banke su u predujmu učestvovala s nominalnih 90 miliona, a austrijske i mađarske s 30 miliona franaka. ¹¹²⁾ Ovom pozajmicom je moralno podržano tadašnje bugarsko vođstvo, a materijalno samo unekoliko, jer suma koja je stvarno stajala na raspolaganju iznosila je — po kursu zajma i pošto je unapred odbijena kamata — nepunih 94 miliona, a i bila je namenjena isključivo otplati dugova. Bugarska je samo odložila otplatu dugova promeniivši zajmodavca, a pri tome je značajnu količinu svojih vrednosnih hartija predala kao

¹⁰⁶⁾ *Документи*, knj. VII-2, br. 137, str. 264.

¹⁰⁷⁾ G. Hardach, *The First World War*, Berkley 1977, posebno str. 137.

¹⁰⁸⁾ F. Seidenzahl, *nav. delo*, str. 20.

¹⁰⁹⁾ Ovih šest banaka je učestvovalo s 60%.

¹¹⁰⁾ F. Seidenzahl, *nav. delo*, str. 22.

¹¹¹⁾ J. Petzold, *Der deutsche Imperialismus und Bulgarien vom ersten bis zum zweiten Weltkrieg*, u: Българско-германски отношения и връзки, т. 3, София 1981, стр. 186—216 posebno 190.

¹¹²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 31, Nr. 140, Wien 30. 07. 1914.

zalogu u ruke srednjoevropskih bankara. To je bila kratkoročna pozajmica i nije bilo verovatno da bi je Bugarska mogla vratiti kroz godinu dana.

Austrougarskom objavom rata Srbiji nastala je za bugarsko vođstvo povoljna prilika da pokuša ostvariti deo svojih spoljnopolitičkih namera. Za ovo joj je trebao gotov novac i u prvoj polovini avgusta 1914. često se govorilo da su Radoslavovljevoj vladi neophodna sredstva za mobilizaciju.¹¹³⁾ Otud ideja da se Bugarskoj stave na raspolaganje sredstva namenjena vraćanju duga *Rursko-azijskoj banci*, jer zbog izbijanja rata zajmodavci nisu hteli dozvoliti da njihov novac ode protivniku, i duga austro-mađarskom konzorcijumu, pošto je Austro-Ugarska iz političkih razloga mogla da sačeka na vraćanje dugova svojim bankama.¹¹⁴⁾ U pitanju je bilo ukupno 57,7 miliona franaka, što je bila velika svota, ali s obzirom na koštanje tog rata i dovoljno mala da je austrougarski ministar spoljnih poslova mogao poručiti u Berlin¹¹⁵⁾ da bi uvođenje Bugarske u rat za te pare učinilo da »bugarske divizije još budu naše najjeftinije trupe«¹¹⁶⁾

b) Do saveza, ipak, nije došlo ni lako ni brzo. Oklevanje su Bugarskoj nametnuli već stanje njenih finansija, snažna opozicija u zemlji i loši odnosi sa svim susedima, ali pre svega tok ratnih i političkih događaja. U Sofiji se najpre zastalo kada je Velika Britanija ušla u borbu na strani Francuske i Rusije, zatim kada su Italija i Rumunija, iako su ih na to navodile savezničke obaveze, izbegle da stanu uz Nemačku i Austro-Ugarsku, onda zato jer su zaredali austrougarski neuspesi na ruskom i srpskom frontu i što je nemačka ofanziva zaustavljena na Marni. Očekivali su da se steknu bar minimalni preduslovi. Krajem 1914, nemački su obaveštajci tačno procenili: »Bugarska će sasvim sigurno krenuti protiv ostatka Srbije i protiv Grčke kad 1) bude sigurna da se Rumunija neće okrenuti protiv nje, 2) Srbija bude skoro slomljena i 3) pitanje novca bude rešeno«.¹¹⁷⁾ Zato je bilo vrlo verovatno da Ferdinand i Radoslav i kad bi dobili novac ne bi uveli zemlju u rat. Međutim, Radoslavov se nije odricao toga da čuva mogućnost kasnijeg ulaska u rat, tim pre što je lako mogao dobiti potrebna finansijska sredstva. U Berlin su stalno stizale poruke: Radoslavov moli

¹¹³⁾ Haus-, Hof und Staatsarchiv in Wien (HHStA—Wien), Politisches Archiv I (PA I), Karton 513, Sofia 9. 08. 1914. Tu se kaže da još nije isplaćena rekvizicija »iz ranijih ratova« i da ne bi »izazvala nezadovoljstva« vlada bi »nove rekvizicije mogla izvesti najmanje uz isplatu odmah«.

¹¹⁴⁾ Isto i AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I; Bulgarien 7, Bd. 31, Nr. 122, Sofia 2. 09. 1914.

¹¹⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 31, *Notiz* 11. 08. 1914.

¹¹⁶⁾ HHStA-Wien, PA I, Nr. 390 Wien 10. 08. 1914.

¹¹⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 2, *Kriegsbedarf für Bulgarien und die Türkei* Nr. 113, 17. 12. 1914.

»zajam za ratne svrhe od otprilike 43 miliona franaka«, potom 125 miliona, onda 150 miliona i za svaki mesec proveden u ratu još po 10 miliona franaka.¹¹⁸⁾

Pošto Sofija nije istovremeno pokazivala i spremnost da prihvati obaveze ratnog saveznika, u Berlinu i Beču su pazili da Bugarima olako ne daju novac. Monarhija je bila spremna da sredstva obezbedi iz ratne rezerve i tražila je da isto učini i Rajh, ali je stavljala na znanje da pitanje zajma »može s bugarskom vladom biti rešeno tek onda kad bude potpisan ugovor o savezništvu« i kad se Sofija »odluči za mobilizaciju«.¹¹⁹⁾ Tako je politički razlog podsticao na davanje novca, ali samo ukoliko bude zadovoljen politički uslov. Inače, bugarske molbe su razmatrane, pa je DG podsticana da pregovara i Salomonzon je najkasnije u prvoj polovini septembra zatražio od Radoslavova da se »određeno izjasni koliki zajam želi, pod kojim uslovima itd.«¹²⁰⁾ Tako je praktično došlo do podele uloga: banka je držala otvoren kanal za pregovore, politički činioци su ishod pregovora uslovljavali sklapanjem saveza.

c) Početkom decembra 1914, direktori *Kreditne banke* izvestili su Salomonzona da »posle teškog austrougarskog poraza u Srbiji, bugarska vlada ne želi da reskira«, da su događaji »čak u izvesnom stepenu poljuljali položaj sadašnje vlade« i da bi pitanje o savezu trebalo »potisnuti u dalju budućnost«.¹²¹⁾ Pošto je učinak nemačke vojske na francuskom i ruskom frontu bio nedovoljan i pretilo da Italija priđe Antanti, u Berlinu i Beču su procenili da treba popustiti i nemačko vođstvo je odredilo novu osnovu za davanje novca Bugarskoj: »Za nas i za naše saveznike je od izrazitog političkog i vojnog interesa da podržimo sadašnji bugarski kabinet koji je prijateljski raspoložen prema nama i osnažimo bugarsku blagonaklonost neutralnosti, naravno s tim da Bugarsku kasnije u skladu s mogućnostima uvedemo u borbu na našoj strani.«¹²²⁾ Reč je ponovo dobila DG. Udružena s dve bečke i jednom budimpeštanskom bankom, ona je otpočela pregovore s bugarskom Upravom državnih zajmova i ugovor potpisala u Berlinu 31. januara,¹²³⁾ što su banke iz Monarhije učinile u Beču 4. februara 1915. godine.¹²⁴⁾ Opet je to bio kratkoročan zajam na godinu dana i iznosio

¹¹⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd 31, Nr. 122, Sofia 2. 09. 1914, izvještaj Kreditne banke od 1. 11. 1914. i bez broja Sofia 5. 11. 1914.

¹¹⁹⁾ HHStA-Wien, Pa I, Nr. 254, Wien 10. 08. 1914.

¹²⁰⁾ HHStA-Wien, PA I, K. 513, Nr. 506, Berlin 8. 09. 1914.

¹²¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 32, Sofia 12. i 15. 12. 1914.

¹²²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 32, A 10611, Berlin 28. 01. 1915.

¹²³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 32, Berlin 31. 01. 1915.

¹²⁴⁾ HHStA-Wien, PA I, *Notiz* 5. 02. 1915: E. März. *nav. delo*, str. 233, napomena 19.

je 150 miliona franaka, s kamatom od 6⁰/. *DG* je učestvovala s 50⁰/, dok su drugih 50⁰/ njene partnerke podelile na tri jednaka dela.

Ovo je bio tajni ugovor koji Radoslavov nije izneo pred Narodno sobranje.¹²⁵⁾ *DG* je nametnula ucenjivačke političke uslove, koje je sigurno izradila spoljnopolitička služba Rajha. Zajam je davan u dve jednake tranše od po 75 miliona, s tim što je iz prve tranše stavljano bugarskoj vladi na raspolaganje 50 miliona već 1. februara 1915, dok je ostatak isplaćivan u ratama od po 5 miliona svakih deset dana, počev od 10. februara i zaključno s 10. martom. Za 1. april je bilo predviđeno otpočinjanje realizacije druge tranše i to u polumesečnim ratama od po 10 miliona, s tim da ukupna svota bude isplaćena do 1. jula. Ovakvo razvlačenje isplate zvanično je bilo objašnjeno neizvesnošću novčanih prilika, ali je bugarskoj vladi poverljivo saopšteno da su navedenim objašnjenjem samo »prikriveni politički uslovi«, pošto se od Bugarske očekuje da do potpune isplate prve tranše »zadrži prijateljsku neutralnost«, dok se »za rate koje počinju 1. aprila« mogu »postaviti i veći uslovi, saglasno političkim i vojnim prilikama koje nastanu«, odnosno »zahtevati mobilizacija«. Saopšteno je još i to da bi Bugarska, ukoliko u međuvremenu »otpočne ratnu akciju na našoj strani, odmah dobila na raspolaganje sve još neisplaćene rate.«¹²⁶⁾

Tončev je ubrzo po potpisivanju ugovora zatražio da se što pre i u zlatu doznači deo ugovorenih sredstava, da bi vlada mogla »da obesnaži napade opozicije da zajmovi ne donose novac u zemlju.«¹²⁷⁾ Artur Salomonzon ga je podržao, tvrdeći da bi »napravilo veliki utisak na bugarsku vladu i javno mnjenje« već i samo obećanje da će ova želja biti ispunjena i da je, »uprkos velikim transportnim teškoćama«, moguće Bugarskoj svakih četrnaest dana slati po 1 milion franaka.¹²⁸⁾ Pošto joj je zlato doznačila *Reichbank*, *DG* je prvu isporuku od 800 hiljada franaka u zlatu uputila za Sofiju 18. marta 1915. godine.¹²⁹⁾

2. Krajem januara 1915, vođstva Rajha i Monarhije su računala da će u proleće izvesti odlučujuću ofanzivu protiv Srbije i zato su hteli da obezbede saradnju bugarske vojske kako bi akcija

¹²⁵⁾ К. Пенчиков, *Дисконто Гезелшафт и българско-германските политически отношения 1919—1929*, str. 14—29 (poseban otisak bez bližih podataka).

¹²⁶⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 32, Nr. 18, Berlin 28. 01. 1915.

¹²⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33, Notiz Nr. 86/p, Berlin 12. 02. 1915; vid. Nr. 80 Sofia 20. 02. 1915.

¹²⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33, 22.02/1915.

¹²⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33, Berlin 18. 03. 1915.

bila brzo završena i uz najmanje moguće gubitke. Opšti tok ratnih događaja je onemogućio ovu nameru, pa je i poslednja rata zajma bila isplaćena a da od Bugarske nije traženo da izvrši mobilizaciju.¹³⁰⁾

a) *DG* je u proleće 1915. pokrenula pitanje otplate predujma iz prethodne godine i odmah su nastale teškoće, pošto bugarska vlada nije mogla da vrati pozajmicu, a želela je blage uslove reprogramiranja. Ovo je iskoristila nemačka diplomatija da poruči Sofiji: »Ukoliko se sporazumemo o političkom držanju Bugarske, Carska Vlada će se na najširokogrudiji način brinuti oko [finansijskih] nedaća tamošnje vlade.«¹³¹⁾ Direkcija *DG* je sa ovim usaglasila naloge direktorima *Kreditne banke*: da najpre zaprete da će Bugarska imati velike materijalne gubitke i potom saopšte da će se »Bugarskoj najširokogrudije pružiti svaka finansijska podrška ukoliko se aktivno stavi na našu stranu.«¹³²⁾ Radeći »u dogovoru s kancelarom Rajha«,¹³³⁾ *DG* je oživela nemačko-austrougarsku grupu banaka iz prošlogodišnjeg konzorcijuma, uzela za osnovu ugovor od 12. jula 1914. i pripremila nov predujam na godinu dana od 120 miliona franaka, s kamatom od 6% do 6,5%. Novi ugovor¹³⁴⁾ je potpisan u Berlinu 31. jula 1915. i istog dana je iz Berlina otišlo saopštenje bugarskoj vladi da novac može dobiti »bez odlaganja«, ukoliko »aktivno uđe u rat na strani Centralnih sila.«¹³⁵⁾

DG je jedino usluživala diplomatiju Rajha. Novim predujmom hteli su podržati ispoljenu nameru Bugarske da konačno uđe u savez, a kada su u avgustu otpočeli politički i vojni pregovori, nemačka vlada je potajno, dakle i iza leđa bugarske vlade, preuzela i finansijski deo posla. Potpisala je s *DG* u Berlinu 9. avgusta 1915. tajni ugovor kojim je Rajh garantovao predujam tako što je kod ove banke založio odgovarajuću količinu svojih vrednosnih hartija.¹³⁶⁾ Ovo podržavljenje se produžilo i Nemačka je ugovorom

¹³⁰⁾ Više akata u: AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33 i S 96, Ab I, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bde 6 i 7, kao i HHStA-Wien, PA I, K. 513.

¹³¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33, Nr. 483, Berlin 3. 06. 1915.

¹³²⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 33, Berlin 12. 06. 1915.

¹³³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 1, Berlin 9. 08. 1915.

¹³⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 1, Berlin 31. 07. 1915.

¹³⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 1, Berlin 28. 07. 1915. Prema beleškama na margini, nalozi su upućeni 31. jula 1915.

¹³⁶⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 1, Berlin 9. 08. 1915; J. Schellenberg, *Zu einigen Problemen des Discontogesellschaft-Anleihen vom Juli 1914 an den bulgarischen Staat*, u: Българско-германски отношения и връзки, t 3, София 1981, str. 177—185 posebno 179.

koji je, zajedno sa Austro-Ugarskom, potpisala s Bugarskom 20. novembra 1915,¹³⁷⁾ prihvatila odlaganje otplate zajma od 31. januara / 4. februara iste godine, s tim što je kamata od 6% uvećana na 8%, da bi u decembru 1915. ovakvo odlučivanje države o jednom poslu privatnog kapitala regulisala drugim tajnim ugovorom s DG, kojim je preuzela njen deo zajma po ugovoru od 31. januara 1915. godine.¹³⁸⁾ Tako je Bugarska, neznajući, DG još dugovala samo sumu predujma od 31. jula 1914, a Nemačkom Rajhu zajam i predujam iz 1915. godine.

b) Posredovanje DG postalo je nepotrebno s napredovanjem avgustovskih pregovora o savezu. Zajam je potpuno prešao u državnu nadležnost i bio uključen u širi politički sporazum. Dve srednjoevropske sile su Radoslavovljevoj vladi obećale da će Bugarska dobiti prostrane teritorije iz sastava srpske države (istočnu Srbiju do Velike Morave, dolinu Južne Morave i Makedoniju) i oblasti Grčke i Rumunije, ukoliko one priđu Antanti, da će osvajanja izvršiti pretežno nemačka i austrougarska vojska i da će joj dati veliki ratni zajam.

U 5. članu *Tajne konvencije* Sofijskog ugovora o savezu od 6. septembra 1915, ratni zajam je bio određen na ukupno 200 miliona franaka (nemačko učešće 75%, austrougarsko 25%), s tim da bude uplaćen u četiri jednake mesečne rate, počev od dana kada Bugarska objavi mobilizaciju protiv Srbije. Saglasno ovom dokumentu, kao i *Sporazumu o prijateljstvu i savezu* iz Sofijskog ugovora i *Vojnoj konvenciji*, potpisanoj takođe 6. septembra 1915, ali u Plesu (danas Pšćina), postavljen je samo jedan i to vojno-politički uslov: Bugarska je bila obavezna da se pridruži Centralnim silama oružanim napadom na Srbiju 11. oktobra 1915. godine.¹³⁹⁾ Pojediniosti su dogovorene između dveju carevina i Bugarske ugovorom u Berlinu od 20. novembra 1915, kada je zajmu data forma predujma na godinu dana, s kamatom od 5,5%, ali s tim da se, ukoliko to zahteva Bugarska, otplata odlaže svaka tri meseca sve do najkasnije isteka godine dana po zaključenju mira, posle čega se dugovanje moglo pretvoriti u dugoročan konsolidacioni zajam s kamatom od najviše 6%.¹⁴⁰⁾ Poslednja rata ovog zajma isplaćena je u decembru 1915, ali pošto se svetski oružani sukob nastavlja, srednjoevropske sile su, sve do zaključno januara 1918, na molbu bugarske vlade uplaćivale skoro svakog meseca po 50 miliona franaka. Bugarska je zajedno s četiri redovne rate na ovaj način dobi-

¹³⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab. I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 3, 20. 11. 1915.

¹³⁸⁾ J. Schellenberg, *nav. delo*, str. 179.

¹³⁹⁾ A. Mitrović, *Tajni ugovor između Centralnih sila i Bugarske od 6. septembra 1915*, u: *Međunarodni problemi*, 1978, br. 3—4, str. 47—65.

¹⁴⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 3, Berlin 20. 11. 1915.

la ukupno 1 milijardu 350 miliona franaka.¹⁴¹⁾ Nezavisno od zajma, dobijala je od nemačkih vojnih ustanova i »pomoć« u oružju, vojnoj opremi i drugom materijalu, što je, prema nemačkim izvorima, iznosilo otprilike do 1 milijarde 316 miliona franaka. Bugarska vlada je pokušala da ovu pomoć tumači kao poklon, dok se s nemačke strane odlučno insistiralo da je reč o svojevrsnom zajmu.¹⁴²⁾

c) Bugarska vlada se veoma trudila da stvori privid da je ovako veliko zaduživanje samo uobičajen posao s inostranim privatnim kapitalom, pošto je strahovala od optužbi da svoju zemlju pretvara u dužnika dveju velikih država i time dovodi u pitanje njenu nezavisnost. Notom od pre 17. septembra 1915. zatražila je od svojih saveznika da prvu ratu novog zajma dostave posredstvom *DG* i, doista, Ministarstvo finansija Rajha je dan pre bugarske mobilizacije potrebnu svotu doznačilo *DG*.¹⁴³⁾ Ovakav postupak je ponavljan sve do isplate rate u januaru 1918. godine. Sada je *DG* bila važan posrednik, što joj je omogućavalo da dalje učvršćuje svoju uticajnu poziciju.

Ukupan nominalan dug Bugarske dostigao je vrtoglavu brojku, oko 3 milijarde 150 miliona franaka, kada se uračunaju ratni zajam, predujmovi, zajam s početka 1915, pomoć u naoružanju i neisplaćeni predratni zajmovi.¹⁴⁵⁾ Ratni zajam joj je bio jedina stvarna finansijska potpora za budućnost, jer su joj tokom dve i po godine priticale značajne sume novca skoro svakog meseca. Naime, dobijala je materijalnu pomoć koju privremeno nije plaćala i u svetskom ratu je ograničeno učestvovala (na srpskom, onda solunskom i rumunskom ratištu), pa je od ratnog zajma mogla utrošiti samo manji deo, izgleda oko 300 miliona franaka. Dakle, sačuvala je oko bar 1 milijardu franaka i uložila ih, s kamatom od 4,5%, u nemačke vrednosne hartije.¹⁴⁷⁾ U ovakvoj finansijskoj spekulaciji oslonila se i na *DG*, kod koje je uložila možda oko 430

¹⁴¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 40, *Vorschüsse* [Mai 1919] (izveštaj s podacima za sve ratne godine).

¹⁴²⁾ Isto. Pitanje ove pomoći zaslužuje posebnu i podrobniju obradu, a ovde je navedeno zbog mesta koje je imalo u nemačkim privrednim planovima (vid. sledeći odeljak ovog priloga).

¹⁴³⁾ HHStA-Wien, PA I, K. 514, Nr. 1091, Sofia 17. 09. 1915; К. Пенчикова, *nav. delo*, str. 16.

¹⁴⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 3, Berlin 20. 09. 1915.

¹⁴⁵⁾ Izračunavanje poglavito na osnovu dokumenta navedenog u napomeni br. 141 i uz uzimanje u obzir odgovarajućih izvora iz navedenih fondova arhiva u Bonu i Potsdamu.

¹⁴⁶⁾ Izračunavanje na osnovu ZStA-Postdam, Reichskanzlei Nr. 2458/5, Nr. 818, 11. 04. 1918, i podataka saopštenih u navedenim radovima Petcolda (str. 191—192), Selenberga (str. 180) i Penčikova (str. 18—22).

¹⁴⁷⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 903, Abt 1c Nr. 159, Sofia 16. 02. 1918.

miliona franaka.¹⁴⁸⁾ Nemačke banke su od toga imale koristi tim više što je, s obzirom na velika bugarska dugovanja Nemačkoj, bilo veliko pitanje šta je od tih sredstava vlada stvarno mogla sebi uzeti po svršetku rata.

Bankin ratni cilj

Služenje politici donelo je DG lepe zarade od naplaćenih usluga, kamata i provizija, ali je ona za ovakav svoj rad ispostavila i poseban račun. Želela je da umnoži dobitke po ugovoru od 12. jula 1914. i stekne eksploataciju prirodnih dobara i u Bugarskoj i u oblastima »na koje se po okončanju sadašnjeg rata proširila Bugarska«.¹⁴⁹⁾ S obzirom na to da je bugarsko vođstvo imalo pretenzije na oblasti Srbije, Rumunije, Grčke i, potencijalno, Turske,¹⁵⁰⁾ a i da se u ratu pokazalo da Ferdinand i Radoslavov stalno uvećavaju teritorijalne zahteve,¹⁵¹⁾ DG je u stvari i sama težila da obuhvati neodređeno veliki deo Balkanskog poluostrva. Svoje ciljeve je potpuno uobličila samo prema delovima srpske i rumunske države koji su došli pod bugarsku okupaciju i njeni direktori su pred ljudima berlinskog Ministarstva spoljnih poslova tvrdili da kod određivanja »privrednih dobitaka za Nemačku« onda »nemački interesi uporno upućuju na obuhvatanje svih 'novobugarskih' oblasti«, što je prema ostvarenim okupacijama značilo, uz oblasti istočne Srbije i doline Južne Morave, »takođe i Makedoniju i Dobrudžu«.¹⁵²⁾ Svoje široke balkanske ambicije DG je iskazivala i tako što je učesće austrijskih i mađarskih banaka u Bugarskom konzorcijumu nastojala da iskoristi tako što bi »nemačkoj grupi [banaka] bilo dodeljeno odgovarajuće učesće u austrougarskim rudnicima u ostaloj Srbiji«,¹⁵³⁾ tj. u carsko-kraljevskom okupacionom gubernmanu.¹⁵⁴⁾

1. Nešto od suština težnji DG bilo je vidljivo u njenom pokušaju da proдре u Makedoniju, koju je smatrala za privrednu nepoznanicu, ali i za »oblast s rudarskom budućnosti«.¹⁵⁵⁾ Posredstvom *Kreditne banke*, a sledeći prodor bugarske vojske i iskoriš-

¹⁴⁸⁾ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945*, Serie B, Bd. 9, Nr. 96, str. 226—230.

¹⁴⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis Direkcije DG (potpisali Salomonzon i Šliper) od 6. 04. 1918.

¹⁵⁰⁾ Vid. Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske*.

¹⁵¹⁾ A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, str. 317—323, 406—407.

¹⁵²⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis Direkcije DG (Šliper i Berger) od 4. 03. 1918.

¹⁵³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 1094, Ab I, Weltkrieg 14 d, Bd 1, *Besprechung* 25. 07. 1917.

¹⁵⁴⁾ O okupacionim zonama: A. Митровић, *Србуја*, стр. 327—408.

¹⁵⁵⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr. 7544, *Bergwerke in Bulgarisch-Serbien*, Berlin 5. 03. 1918.

ćavajući prisustvo nemačke oružane sile, pošlo joj je za rukom da pre austrijskih i mađarskih banaka dobije dozvolu od bugarskih vlasti za osnivanje filijale u Skoplju, koju je i otvorila prvih dana 1918. godine. O radu ove filijale austrougarski konzul je javio: »Krug delovanja *Kreditne banke* zasad prvenstveno obuhvata me-njačke poslove, koji već dostižu milionske cifre [...]. Međutim, ona postepeno priprema i preuzimanje trgovine.«¹⁵⁶⁾ Osnivanjem filijale u Skoplju zakoračila je *DG* u središte Balkana i učvrstila se na saobraćajnicama koje brzo izvode na nedaleko Egejsko more, ali je i prihvatila veliki poslovni rizik, pošto je budućnost ove oblasti bitno zavisila od odluka na bojištima svetskog rata i jer je tu tada bila ratna zona u pozadini solunskog fronta. *DG* je skop-sku filijalu podvela pod »čisto vojno gledište« i za rukovođeće lju-de postavila mobilisane bankarske činovnike, koje je Veliki gene-ralštab upravo u ovu svrhu prekomandovao u Skoplje. Filijala je uživala svu podršku nemačke komande solunskog fronta i mogla je koristiti vojne telefone, poštu i kurire.¹⁵⁷⁾ Bio je to primer sa-radnje nemačkih bankara i vojske na stvaranju »velikog privred-nog prostora Rajha«, što im je bio zajednički ratni cilj.

a) *DG* je htela da prvenstveno stekne pravo na eksploata-ciju rudnih bogatstava. Pošla je od ugovorene obaveze bugarske vlade u pogledu sektora Pernik—Bobov dol. Odluku o pokretanju ovog pitanja donela je krajem 1915, pošto je, čini se, sačekala slom srpske odbrane. Direktor Gustaf Šliper boravio je u Sofiji marta 1916, gde je organizovao *Bugarsko nacionalno rudarsko društvo* (*Bulgarische Nationale Bergwerksgesellschaft*) sa sedištem u Sofiji, s kapitalom od 7,1 miliona leva (franaka), s učešćem konzorcijuma od najmanje 70% i bugarskog novca od najviše 30%, s pravom na eksploataciju Pernika i Bobovog dola i s dividendama od paž-nje vrednih 8%.¹⁵⁸⁾ Očevidno je *DG* htela da stvori situaciju svrše-nog čina, mada je realizaciju zajma po ugovoru iz 1914. odložila do kraja rata i mada još nije dobila koncesiju. Stvarajući ovo dru-štvo težila je »ostvarenju trajnih privrednih dobiti« i njeni direk-tori su stavljali na znanje vladi Rajha da »Pernik, kao trenutno najznačajnije industrijsko preduzeće u Bugarskoj, može postati važ-na činjenica nemačkih interesa i nemačkog uticaja«, pošto »trajne privredne dobiti« imaju »političku važnost koja se u svim slučajje-vima dokazuje kao neuporedivo veća.«¹⁶⁰⁾

¹⁵⁶⁾ HHStA-Wien, Administrative Registratur (AR), K. 64, Nr. 51A res. Uesküb 17. 01. 1918.

¹⁵⁷⁾ HHStA-Wien, AR, K. 64, Nr. 3237 res./A Sofia 25. 07. 1918.

¹⁵⁸⁾ E. M ä r z, *nav. delo*, str. 234.

¹⁵⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 34, dopis Direkcije *DG* od 28. 03. 1916.

¹⁶⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 36, *Betrifft Pernik II*, 14. 05. 1917.

DG je 12. maja 1916. pismeno obavestila Ministarstvo spoljnih poslova Rajha da već pregovara u Sofiji »s ciljem da stekne rudnik bakra Bor u Srbiji« i zatražila podršku.¹⁶¹⁾ Bakar je bio među onim rudama koje su izuzetno mnogo nedostajale Nemačkoj. Ubrzo posle ulaska nemačkih trupa u Srbiju, vođstvo Rajha je od Bugarske, u čiju je okupacionu oblast dolazilo područje Bora, zatražilo da dok traje rat nemačkim vojnim vlastima prepusti eksploataciju ovog rudnika. Bugarska vlada se saglasila u decembru 1915, nemačka vojna eksploatacija je počela možda već u januaru 1916. i odgovarajući ugovor je potpisan 5. maja 1916. godine.¹⁶²⁾ Ovaj ugovor je DG shvatila samo kao prvi korak ka uspostavljanju potpunog nemačkog vlasništva i opominjala je merodavne u Berlinu da je reč o »najvažnijem nalazištu rude koje uopšte postoji u Evropi« i da Bor treba »osigurati Nemačkoj zbog njenih budućih potreba«.¹⁶³⁾

b) U aprilu 1917, DG je dostavila Ministarstvu spoljnih poslova popis privrednih dobara koje treba tražiti od bugarske vlade i to kao kompenzaciju za ratni zajam i za pomoć u vojnoj opremi. I ovog puta je na prvo mesto stavljen Bor, uz naglašavanje da je to najkorisniji od svih u popisu navedenih objekata, a potom je naređala nalazište hroma kod Skoplja, rudnik cinka Blagodat, rudnik bakra i topionicu Plakalnica, kameni ugalj u trnovskom srezu, kao i neke manje rudnike i rudišta u Bugarskoj.¹⁶⁴⁾ Listu je dopunila u proleće 1918, kada je uz Borski rudnik navela sve državne rudnike Srbije i Rumunije u zonama bugarske okupacije i privatne rudnike: Aleksinac, Vrška čuka, Neresnica, Brza Palanka, Kostolac, Ravna reka, Bogovina, Petrovac, Zvezdan kod Zaječara, rudnik uglja kod Vranja, Rtanj, Vinu, Podvis, Tresibabu, Lepojnicu i Margance.¹⁶⁵⁾

I ovog puta je DG prosto pratila poteze svoje države, koja je nastojala da najvažniji rudnici u bugarskoj okupacionoj zoni privremeno dođu u nemačku vojnu eksploataciju, što je bilo i regulisano ugovorom u Sofiji od 17. avgusta 1917. godine.¹⁶⁶⁾ DG je pravo na eksploataciju tokom rata nastojala da protegne i na razdoblje budućeg mira. Direktori Šliper i Berger su procenjivali da

¹⁶¹⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr 3675, Berlin 12. 05. 1916.

¹⁶²⁾ А. Митровић, *Немачко-Бугарски уговор о Борском руднику од 5. маја 1916*, у: *Историјски гласник*, 1979, бр. 1—2, стр. 27—55.

¹⁶³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 36, dopis Direkcije DG (Salomonzon i Šliper) od 23. 02. 1917.

¹⁶⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 3, dopis Direkcije DG (samo Šliper) od 16. 04. 1917.

¹⁶⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis Direkcije DG (Salomonzon i Šliper) od 6. 04. 1918.

¹⁶⁶⁾ AA-Bonn, Oxford S. 1094, Ab I, Weltkrieg 14d, D. 2, Anlage zu Nr. 219, Sofia 25. 08. 1917.

je u poređenju s Dobrudžom i Makedonijom dolina Velike Morave privredno daleko važnija, posebno zato što su istraživanja koja je sprovela i njihova banka »otkrila da postoje veoma značajna mineralna bogatstva«. Njih dvojica su savetovali nemačke državničke i diplomate da ova blaga dobiju tako što će »izlaziti u susret poznatim bugarskim željama na političkom području« (da Bugarskoj obećaju sve teritorije koje ona traži) i što će uporedo ustupanje rudnika uzeti kao nadoknadu za nemačku »predusretljivost« kod naplaćivanja zajmova ili kamata.¹⁶⁷⁾

2. DG je nastojala da za budućnost osigura i druge poslove, među njima i one koje nije uspela da dobije ugovorom o zajmu iz 1914. godine.

a) Direkcija DG je morala na neodređeno vreme da odloži radove na pruži Mihailovo—Porto Lagos i na lučkim postrojenjima u Porto Lagosu, ali od ovih poslova nije odustajala i *Kreditnoj banci* naložila je da ova pitanja drži na dnevnom redu tako što će s bugarskom vladom privremeno da vodi »neobavezne razgovore«.¹⁶⁸⁾ Nije se odricala ni od monopola na izvoz bugarskog duvana i Šliper je u proleće 1917. skrenuo pažnju Ministarstvu spoljnih poslova da je od istog interesa kao i dobijanje Borskog rudnika »stvaranje jednog bugarskog monopolističkog duvanskog društva«, pa je i podsetio »da su nama, kao što je poznato, Bugari tu već priznali izvesnu prednost«.¹⁶⁹⁾ Šliper i Berger su objasnili da »kao zaloga« za ratni zajam i pomoć u naoružanju i vojnoj opremi »u prvom redu u obzir dolaze monopol na izvoz duvana [...] i regulisanje pitanja rudnika i saobraćaja«.¹⁷⁰⁾

U popis zahteva koje je napravila u aprilu 1917, DG je uvrstila i železničku mrežu Bugarske.¹⁷¹⁾ Pošto Bugari nisu hteli odstupiti od načela da železnica mora biti državna, DG je kasnije ograničila zahtev na »celokupnu železničku mrežu« u bugarskoj okupacionoj zoni u Srbiji, što je obrazložila time »da železnica mora biti u službi [...] nemačke privredne eksploatacije, posebno eksploatacije rudnika«.¹⁷²⁾ Pošto ni ovo nije bilo ostvarivo, jer su na železniciu moravskom dolinom, pored bugarske vlade, pretendovali još jedan nemački konzorcijum pod vođstvom *Nationalbank für Deutschland*, podržan od vlade Rajha, i jedan konzorcijum austrijskih

¹⁶⁷⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 4. 03. 1918.

¹⁶⁸⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 34, Berlin 30. 10. 1916.

¹⁶⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7 geheim, Bd. 3, 16. 04. 1917.

¹⁷⁰⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 4. 03. 1918.

¹⁷¹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis od 16. 04. 1917.

¹⁷²⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis Direkcije DG (Salomonzon i Šliper) od 12. 03. 1918.

i mađarskih banaka, podržan od vlade Monarhije, *DG* je svoju pretenziju svela na zahtev za dobijanje »priključnih pruga koje neposredno služe rudnicima« i koje su »od naročitog interesa za rudarstvo istočne Srbije«. Salomonzon i Šliper su ministrima i visokim činovnicima objašnjavali »blisku povezanost proizvodnje i transporta«, pošto »spoj transporta s rudnicima predstavlja odlučujuću činjenicu za poslovanje železničke mreže«, a i obrnuto. U vidu su imali pruge Petrovac—Dubravica, Ravna reka—Čuprija i Bor—Metovnica.¹⁷³⁾

b) Željani ratni dobitak obuhvatao je i sticanje prava na izgradnju železnica. *DG* je, tipično za sve nemačke banke, ovaj posao smatrala za jedan od onih najpoželjnijih zbog unosnog plasmana zajmova, visokih provizija i mogućnosti da se kasnije stekne eksploatacija i uspostavi strategijska kontrola nad važnim saobraćajnicama, te su njeni direktori izlagali sledeće gledište: »Pošto je dalja izgradnja železnice od presudnog značaja za budući razvitak rudarstva [...], potrebno je da se konzorcijumu obeća već prilikom pregovora o rudnicima [...] da će [u ovom poslu] uživati povlašćeno mesto«. Kao primer su uzimali ugovor zaključen o pruzi Mihailovo—Porto Lagos.¹⁷⁴⁾ Kičmu plana činio je projekt nove magistralne železnice »koja prolazi od mađarske luke Bezjaš na Dunavu, preseca severoistočni ugao Srbije i spaja se s glavnom prugom kod Pirota«,¹⁷⁵⁾ jer — tvrdili su — »od novih pruga koje treba izgraditi u negdašnjoj Srbiji u obzir pre svih dolazi [...] izgradnja druge glavne spojnice između Mađarske i Starobugarske [!], koja ne bi vodila kroz dolinu Morave«. ¹⁷⁶⁾ Ova nova balkanska magistrala bi spajala mađarsku železnicu s niško-maričkom prugom, na sebe bi usmerila rudnike istočne Srbije, čime bi, ujedno, stvorila novu vezu srednje Evrope s Bliskim istokom i omogućila najlakši izvoz ruda iz Istočne Srbije u srednju Evropu. Izgleda da je nova pruga Bezjaš—Pirota bila zamišljena kao konkurent železnici moravsko-nišavsko i moravsko-varždarskom dolinom, kao i plovidbi Dunavom.

Artur Salomonzon i njegovi saradnici su ovako sažimali svoju nameru: u »delu Srbije i Makedoniji« pod bugarskom okupacijom dohicima je trebalo »obuhvatiti celokupno rudno blago« tako što bi eksploatacija pripala »jednom konzorcijumu«, pošto se »po svaku cenu mora izbeći da dobiti koje steknemo« budu »razbijene« na više vlasnika.¹⁷⁷⁾ U vidu su imali tri alternativna načina za

¹⁷³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis od 6. 04. 1918.

¹⁷⁴⁾ Isto.

¹⁷⁵⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902 dopis Direkcije *DG* od 12. 03. 1918.

¹⁷⁶⁾ AA-Bonn, Oxford, S. 262, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis od 6. 04. 1918.

¹⁷⁷⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, *Aufzeichnung* vom 10. 05. 1917, (izlaganje Salomonzona na savetovanju predstavnika civilnih i vojnih ustanova nadležnih za privredna pitanja).

postizanje cilja: prvo, steći vlasništvo; drugo, osnovati navodno bugarsko društvo u kome bi bugarski novac učestvovao s najviše 30% i od čije dobiti bugarskoj državi pripala polovina;¹⁷⁸⁾ i treće, »iznajmljivanjem koje bi bilo dovoljno dugo, tj. koje bi trajalo 50 do 99 godina«, s najamninom od oko 37 miliona franaka godišnje.¹⁷⁹⁾ U sva tri slučaja polazilo se od iskorišćavanja bugarskih dugovanja: ili da se ona umanje za vrednost dobara ustupljenih u vlasništvo, odnosno za vrednost najamnine, ili da deo koji pripada bugarskoj vladi iz dobiti zamišljenog društva bude isključivo upotrebljen za otplatu glavnice i kamata. Računica je bila u tome da ni u kom slučaju *DG* i njen konzorcijum ne daju za stečena bogatstva ni jedan lev.

Primenjeni metodi

Ciljevi *DG* su bili u tome da trajno stekne raznovrsne velike poslove na širem balkanskom području, u prvom redu monopol na bugarske državne zajmove i iskorišćavanje rudnika, onda izgradnju, upravljanje i eksploataciju železnica i monopol na izvoz bugarskog duvana. Da bi svoje ciljeve ostvarila, podržala je teritorijalne aspiracije bugarskog kralja i vlade, ali biće da je najpre htela da time sebi što pre obezbedi pravo kako bi po svršetku rata mogla zahtevati dobra bez obzira kojoj državi pripadne dotična teritorija. U svakom slučaju, bila je saučesnik u otimanju teritorija i koristila je rat za otimanje imovine i preotimanje poslova.

1. Za *DG* je konzorcijum predstavljao važan instrument. Njime je ona rešavala ključni problem finansijske prirode: okupljala je rasparčana sredstva i usmeravala ih na jednu grupu velikih poslova. Takođe, ovim je za sebe vezivala potencijalne konkurente i stvarala jaku grupaciju koja je drugim konkurentima ulivala poštovanje. Širokim okupljanjem mogla je da ostvari neosporan monopol i da obuhvati eksploataciju bogatstava u različitim privrednim granama. U riskantnim poslovima i nesigurnim ratnim vremenima postizala je i deljenje rizika. Najzad, jak konzorcijum joj je obezbeđivao autoritet pred nemačkom, bugarskom i austrougarskom vladom.

a) Radi ostvarivanja svojih težnji, *DG* je, prvo, oko sebe okupljala nemačke i inostrane banke, kao i industrijske i građevinske koncernne i, drugo, stvarala zavisna akcionarska društva. Uslov je uvek bio da se nesumnjivi njeno vođstvo i nadmoć nemačkog kapitala. Ovako je postupila već u slučaju *Kreditne banke*, u kojoj je učešće nemačkog kapitala bilo 4,5 puta veće od domaćeg, dok je odnos vlasništva među nemačkim članicama konzorcijuma bio takav da je udeo *DG* bio 1,3 put, a udeo zajedno uzetih *DG* i

¹⁷⁸⁾ Isto.

¹⁷⁹⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 4. 03. 1918.

Norddeutsche Bank skoro 1,8 put veći od udela *Samuel Bleichröder und Co.* Kreditna banka je i po slovu osnivačkog akta mogla da radi samo na osnovu izričnih naloga i odobrenja Direkcije DG.¹⁸⁰⁾

U proleće 1914, DG je okupila konzorcijum sastavljen od 34 banke, od kojih je bilo 14 nemačkih, 11 austrougarskih (8 austrijskih i 3 mađarske), 3 holandske, 2 belgijske i 1 švajcarska banka, dok su kao bugarske ustanove figurirale banke stvorene u Sofiji ulaganjem značajnog austrijskog i mađarskog kapitala (*Opšta bugarska banka* i *Balkanska banka*), odnosno isključivo nemačkog kapitala (*Kreditna banka*).¹⁸¹⁾ Nemački udeo u konzorcijumu iznosio je 66^{0/0}, austrougarski 25^{0/0}, holandski 3^{0/0} i belgijski 2^{0/0}, dok su švajcarska banka i tri »banke-kćeri« imale po 1^{0/0}. Savremenici su s pravom govorili da je »zajam zaključen u Nemačkoj«.

DG i *Dresdner Bank* su imale podjednako učešće od po 15^{0/0}, ali to ne znači da je vođstvo konzorcijuma bilo dvojno. Kada se učešću DG pridodaju udeo *Norddeutsche Bank* od 3,5^{0/0}, *Abraham Schaaffhausen'scher Bankverein AG* od 2^{0/0} i *Kreditne banke* od 1^{0/0}, onda se pokazuje da je DG u stvari učestvovala s 21,5^{0/0}, tj. da je njeno vođstvo bilo nesumnjivo. Ukoliko se pridoda još i 8^{0/0} savezničke banke *Samuel Bleichröder und Co*, pokazuje se da je grupa DG držala skoro trećinu ukupnog zajma (29,5^{0/0}) i čak 43,93^{0/0} udela nemačkih banaka. Vodećem članu konzorcijuma bile su bliske *Max M. Warburg und Co.* (6^{0/0}) i još tri druge hamburške banke (ukupno 4^{0/0}). Učešće ostalih nemačkih banaka, u prvom redu *Darmstädter Bank für Handel und Industrie* (6%) i *Nationalbank für Deutschland* (2,5^{0/0}), nije ništa menjalo u rasporedu snaga unutar konzorcijuma. Prilikom davanja drugog predujma u julu 1915, nemačke banke su međusobno podelile 6^{0/0} koji su ostali neraspoređeni posle istupanja holandskih, belgijskih i švajcarskih banaka¹⁸²⁾ i tada su DG i *Dresdner Bank* podigle svoje učešće na 16,3^{0/0} (uvećanje od po 1,3^{0/0}), *Samuel Bleichröder und Co* na 8,7^{0/0} (0,7^{0/0}), *Abraham Schaaffhausen'scher Bankverein AG* na 2,72^{0/0} (0,22^{0/0}), *Norddeutsche Bank* na 3,8^{0/0} (0,3^{0/0}), *Max M. Warburg und Co* na 6,52^{0/0} (0,52^{0/0}) itd. Nemačka grupa je svoje učešće povećala od 66^{0/0} na 71,73^{0/0}. Tri »banke-kćeri« u Sofiji sada su učestvovala sa po 1,09^{0/0}. DG je sa svoje tri prividno nezavisne banke postigla ukupno 23,91^{0/0}, a njena grupa 32,61^{0/0}, što znači da je u ukupnom nemačkom učešću dostigla udeo od 45,46^{0/0}.

Sastav konzorcijuma se menjao. Kada se 1917. i 1918. pripremalo preuzimanje Bora, na okupu su i dalje bile grupa DG,

¹⁸⁰⁾ Podaci na osnovu kojih je izvršeno izračunavanje preuzeti od: Ж. Натани Л. Бероу, *nav. delo*, str. 46. Vid. J. Mendel, *nav. delo*, str. 23—24.

¹⁸¹⁾ Vid. napomenu br. 98.

¹⁸²⁾ Vid. napomenu br. 134.

Dresdner Bank, Nationalbank für Deutschland, hamburške i ostale banke, s tim što je nedostajala ugledna *Darmstädter Bank für Handel und Industrie*, a nov učesnik bila privatna banka *A. Lövy und Co* iz Kelna.¹⁸³⁾ Ali, DG je svojom ambicijom da prigrabi balkanske sirovine izazvala otpor najvećih nemačkih rudarskih preduzeća i da bi se izbegla oštra konkurentska borba nepoželjna u ratu, najbolje je bilo uključiti ih u konzorcijum. Sporazum je lako, već u leto 1917, postignut s *Metallbank und Metallurgische AG* iz Frankfurta na Majni,¹⁸⁴⁾ s kojim je DG inače još u proleće 1916. saradivala u pitanju borskog rudnika.¹⁸⁵⁾ Teže je išlo s najvećim nemačkim proizvođačem bakra *Mansfeldsche Kupferschieferbauende Gewerkschaften* iz Ajslebena,¹⁸⁶⁾ koji je, čini se, nastojao da samostalno preuzme borski bakar i pridružio se tek možda u maju 1918. godine.¹⁸⁷⁾ Tako je u koncernu za Bor nemačka grupa bila sastavljena od ukupno 16 članova (14 banaka i 2 industrijsko-rudarska koncerna). U planovima sa aleksinačkim rudnicima bili su zbog bituminoznog škriļjca uključeni naftni koncern *Deutsche Erdöl AG*, čiji je pravi vlasnik bila DG, i koncern hemijske industrije *Rüdgerswerke AG* iz Frankfurta na Majni.¹⁸⁸⁾

b) Bez obzira na vrlo složene, pa i rivalske međusobne odnose, banke dveju carevina su delovale jedinstveno radeći na poslu s izrazito političkim značajem i kao »nemačko-austro-ugarska zajednica banaka« u zajmu iz jula 1914. imale su učešće od 94%. Oko bugarskog zajma se okupila bankarska elita Monarhije: *Wiener Bankverein, Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Bank Rothschild, Anglo-Österreichische Bank, Allgemeine Bodencredit-Anstalt, Niederösterreichische Eskompte-Gesellschaft, Österreichische Länderbank* i *Union Bank* iz Beča i *Pester Ungarische Commercialbank, Pester Erste Vaterländische Sparkassaveroin* i *Ungarische Allgemeine Creditbank* iz Budimpešte. Jasno je da se htelo koliko-toliko održati partnerstvo prema nemačkim finansijerima, a i preuzeto je značajno učešće od 25%. Zajam od 31. januara / 4. februara 1915. zaključile su samo neke članice ove »zajednice«, naime, DG, *Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Wienerbankverein* i *Ungarische Allgemeine Creditbank*.¹⁸⁹⁾ Tada su tri banke iz Monarhije posebno potpisale ugovor o zajmu i u njemu učestvovala s polovinom iznosa, što se dogodilo samo ovom prilikom. U leto 1915. »zajednica« je ponela nov predujam, ali austrijske (nedostajala je

¹⁸³⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr. 3675, dopis Direkcije DG od 27. 07. 1917. i RWM Nr. 902, dopis Direkcije DG od 22. 05. 1918.

¹⁸⁴⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr. 3675, dopis od 27. 07. 1917.

¹⁸⁵⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr. 3675, dopis od 12. 05. 1916.

¹⁸⁶⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis Direkcije DG od 26. 03. 1918.

¹⁸⁷⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 22. 05. 1918.

¹⁸⁸⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, *Aufzeichnung* 10. 05. 1917.

¹⁸⁹⁾ Vid. napomenu br. 124.

samo *Union Bank*) i mađarske banke nisu učestvovala u deobi slobodnih 6% i ostale su na 25%.¹⁹⁰⁾ U proleće 1918. bile su u posao s borskim rudnikom, s takođe 25%, uključene *Credit Anstalt für Handel und Gewerbe, Allgemeine Bodencredit-Anstalt, Wiener Bankverein, Ungarische Allgemeine Creditbank* i *Pester Ungarische Commercialbank*,¹⁹¹⁾ a neko vreme se računalo i s *Bank Rotschild*.¹⁹²⁾

Banke iz Austro-Ugarske nisu bile lako uključene u posao s Bugarskom. Vlasnik banke *Max M. Warburg und Co* je u proleće 1914. hteo da »iskoristi psihološki trenutak« i Monarhiju »isključi iz industrijske dobiti«, kad već ističe da je »zainteresovana najviše politički«, dakle pošto dobija ono što želi već samim zaključenjem zajma koji doprinosi da se »Bugarska najtješnje veže za Trojni savez«. ¹⁹³⁾ Kasnije su otpor pružali Odeljenje za ratne sirovine Pruskog ministarstva rata i njemu potčinjeni državni trust *Kriegsmetall AG*.¹⁹⁴⁾ Međutim, sredinom maja 1914, Salomonzon je — suočen sa zvaničnim zahtevom Monarhije — prihvatio punopravno austro-ugarsko učešće¹⁹⁵⁾ i o tome se dogovorio neposredno s bečkim i budimpeštanskim bankama. U ratnim godinama, direktori *DG* su stalno zastupali potrebu saradnje s austrijskim i mađarskim bankarima (ali nikad i sa uglednim češkim bankama, koje su, takođe, od ranije imale interese na Balkanu) i navodili da na to upućuju, uz poslovno prijateljstvo *DG*, potreba da se izbegnu nepotrebna konkurencija, zvaničan pritisak vlade u Beču i opasnost da se Monarhija sporazume s Bugarskom o eksploataciji sirovina na račun nemačkih interesa.¹⁹⁶⁾ Oskudica je terala Austro-Ugarsku da izbegava i najmanje povećanje učešća svojih banaka, ali joj ni nemački bankari nisu hteli dozvoliti veći udeo. *DG* je usvojila načelo da se »austro-ugarski deo ograničava na 25%«¹⁹⁷⁾ i trudila se da doista i »ne pređe 25%«.¹⁹⁸⁾ Pošto se srazmerno učešću u konzorcijumu određivao udeo u dobitima, Salomonzon je u nemačkim vladinim ustanovama isticao da je njegova banka »osigurala nemačkoj narodnoj privredi velikih 75% učešća u konzorcijumu i toliki isti udeo u proizvedenim rudama«.¹⁹⁹⁾

¹⁹⁰⁾ Vid. napomenu br. 134.

¹⁹¹⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 22. 05. 1918.

¹⁹²⁾ ZStA-Potsdam, AA Nr. 3675, dopis od 27. 07. 1917.

¹⁹³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 29, Hamburg 31. 03. 1914.

¹⁹⁴⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis Direkcije *DG* od 9. 01. 1918. u kome se banka žali na ove otpore.

¹⁹⁵⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 29 *Notiz* vom 16. 05. 1914.

¹⁹⁶⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 903, dopis Direkcije *DG* od 19. 04. 1918.

¹⁹⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis Direkcije *DG* od 12. 01. 1918.

¹⁹⁸⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 9. 01. 1918.

¹⁹⁹⁾ ZStA-Potsdam, RWM Nr. 903, dopis od 19. 04. 1918.

c) U zamišljenoj organizaciji monopola konzorcijum je bio najviše i odlučujuće telo pod kojim su se nalazila akcionarska društva kao nosioci poslova, s monopolom na eksploataciju dobara u različitim sektorima privrede i popularno nazvana »društva-kćeri« (Töchter-Gesellschaften) ili, kada su tesno međusobno saradivala, »društva-sestre« (Schwester-Gesellschaften). U njima je konzorcijum imao »majoritet akcionarskog kapitala« da bi »vlasništvo čvrsto držao u svojim rukama«. ²⁰⁰⁾ Inače, zvanična imena društava su skrivala činjenicu da ona pripadaju stranom kapitalu (na pr., *Kreditna banka*), ili su čak netačno sugerisala nacionalni karakter (*Bugarsko nacionalno rudarsko društvo*). Bio je to model oproban u predratnom razdoblju kod stvaranja kolonijalnih carstava i interesnih sfera. Plan ovakve organizacije bio je potpunije razvijen za istočnu Srbiju. Bilo je predviđeno stvaranje dva »društva-kćeri«, jedno za eksploataciju ruda, drugo za upravljanje i eksploataciju željeznica, koja bi uporedo bila i »društva-sestre«. Ostavljena je i mogućnost da se »za pojedine objekte ili vrste objekata« osnuju posebna društva (najpre za Bor). Kapital rudarskog društva (koje su ponekad nazivali i »rudarski sindikat«) predviđen je na 20 do 30 miliona franaka (leva), u kome bi nemački kapital imao 75% i austrougarski 25%. Tri »banke-kćeri« u Sofiji imale bi »neki manji udeo« da bi se dao bar nekakav bugarski privid eksploataciji, ali se radi lakšeg dobijanja koncesija ostavljala i mogućnost da učestvuje i Sofijska *Narodna banka*. Pokazana je spremnost da se dozvoli da u dobiti učestvuju nemačka i bugarska država. Drugo društvo je trebalo da brine o železnicama i njihovoj izgradnji, dakle i o neophodnim novčanim sredstvima i obezbeđivanju »bugarske radne snage, preduzimača i inženjera«. ²⁰¹⁾

Bugarska vlada je društvu morala obezbediti niz povlastica, najpre one koje je predviđao bugarski Zakon o unapređivanju industrije (bescarinski uvoz mašina, delova za mašine, instrumenata, pratećeg materijala, građevinskog materijala i sirovina koje prerađene ili doradene služe izvozu), onda poreske i carinske olakšice, predratne cene podvoza na bugarskoj železnici (povećanje bi se moglo izvršiti samo uz saglasnost ovog društva), slobodnu upotrebu neiskorišćenog državnog, okružnog i opštinskog zemljišta, slobodno raspolaganje srpskim državnim šumama u području železničkih pruga koje dolaze u vlasništvo konzorcijuma i neometanu upotrebu bugarske nestručne i stručne radne snage. ²⁰²⁾

2. Slučaj DG pruža primer najbliže saradnje vlade i bankara na ostvarivanju spoljnopolitičkih ciljeva.

²⁰⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 262, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 38, dopis od 6. 04. 1918. (potpisani Salomonzon i Šliper), kao i ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, dopis od 4. 03 (Šliper i Berger) i 12. 03. 1918. (Salomonzon i Šliper).

²⁰¹⁾ Isto.

²⁰²⁾ Isto.

a) Nemačka obavještajno-subverzivna mreža kojom su u Bugarskoj rukovodili veliki industrijalac Manesman (Reinhard Manesmann) i veletrgovac Rozelius (Ludwig Roselius) izveštavala je sasvim nepovoljno o radu i namerama DG: »Čini se da DG ne odgovara da Bugarska uđe u rat [...]. Ona igra samo na svoju kartu [...]. Sada se naš protivnik nalazi u Berlinu i zove se dr Salomonzon«;²⁰³) »ukoliko Rajh doista polaže na prijateljstvo Bugarske, onda povezivanje dva naroda ne treba da ometa to što se između njih uvlači jednostran bankarski interes«.²⁰⁴) Ipak, agenti-milioneri su se rukovodili konkurentskim razlozima, jer je DG smetala njihovim namerama da samo oni steknu vodeći uticaj u bugarskoj privredi, zašta su koristili i svoj rad za nemačku obavještajnu službu.²⁰⁵)

Poznate činjenice kazuju da je DG potpuno siediła vladinu politiku. Artur Salomonzon je još od proleća 1914. pitanja zajma razmatrao, kasnije i dogovarao sa uticajnim državnim podsekretarom za spoljne poslove Cimermanom (Arthur Zimmermann) i od 1917. najtješnje sarađivao s nadležnim ministarstvima i vojnim službama. U radu *Kreditne banke* svoje prste je imao visoki činovnik spoljnopolitičke službe, tajni savetnik baron fon Rozenberg (Frédéric Hans Frhr. von Rosenberg), a naročito nemačko poslanstvo u Sofiji. Jedan od dvojice direktora *Kreditne banke* je sporazumno s nemačkim poslanikom u jesen 1914. razradio taktiku ucešnjavanja i zastupao da »nije u našem interesu da damo predujam od 125 miliona ukoliko bugarska politika ne ispuni ono što je pretpostavljeno od samog početka«, pa je predlagao da treba najpre dati samo 25 miliona i »istovremeno obećati da će se dati još 100 miliona čim [Bugarska] ispuni političke uslove«.²⁰⁶) Kratko, DG je u Bugarskoj zastupala političke i privredne interese Rajha saglasno odlukama merodavnih ljudi i ustanova. Sam njen poseban cilj bio je reprezentativan deo opštih nemačkih ciljeva. Naravno, uslugama Rajhu htela je da stekne državnu podršku za ostvarivanje svojih planova i Salomonzon je, na primer, pisao: »Nemačka vlada treba da učini da joj [Bugarska] ustupi dragocene objekte i da pri tome iskoristi obračunavanje bugarskog ratnog duga. Potom bi od vlade [Rajha] ove rudnike preuzeo konzorcijum i nastavio da ih privatno finansira«.²⁰⁷) Takođe, u Direkciji DG su očekivali da diplomatija Rajha natera vladu u Sofiji da zaplenom

²⁰³) AA-Bonn, Oxford S. 1086, Ab I, Weltkrieg 545/4, pismo Rozelijusa od 7. 01. 1915.

²⁰⁴) AA-Bonn, Oxford S. 1086, Ab I, Weltkrieg 11 geheim, Bd. 4, *Betrifft bulgarische Anleihe* Wien 7. 01. 1915.

²⁰⁵) J. Petzold, *nav. delo*, str. 192—194.

²⁰⁶) AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 31, Sofia 1. 11. 1914.

²⁰⁷) ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, *Aufzeichnung* 10. 05. 1917.

dobara na okupiranoj teritoriji stvori preduslove za ostvarenje nemačkih planova.²⁰⁸⁾

b) Utisak je da je Artur Salomonzon još u vreme pregovora o zajmu u svojim rukama imao i neke naročito jake karte. Kada je u junu 1914. saznao da Bugari ne prihvataju neke uslove, pregovore je prosto prekinuo i Tončeva, koji je doputovao u Berlin, pustio da se vrati u Sofiju,²⁰⁹⁾ vest o vrlo povoljnoj konkurentskoj ponudi banke *Perier et Cie* propratio je rečima »ne mislimo da je uzmemo ozbiljno« i ultimativno poručio vladi u Sofiji da će prekinuti dalje razgovore ukoliko ona »obavezujuće ne obeća da neće pregovarati ni s kojom drugom stranom dok teku naši pregovori.«²¹⁰⁾ Bugarski merodavni ljudi su se potčinjavali njegovom diktatu. I postupak sa zakonom o zajmu bio je tako čudnovato prebrz da je jasno da su Radoslavov i Tončev hteli što više skratiti vreme za proučavanje sadržaja ugovora. Vlada je nameravala zakon izneti pred Narodno sobranje 14. jula, a kada u ovome nije uspeła zbog otpora u javnosti i protivljenja opozicije, pomakla je ovu odluku samo za 24 sata. Kraljev ukaz o stupanju zakona na snagu objavljen je već 17. jula. Tako, za samo 5 dana je stvorena situacija svršenog čina.

Tok zasedanja Narodnog sobranja od 15. jula 1914. bio je u najmanju ruku krajnje neobičan. Istoričari za sednicu kažu da je bila »burna«²¹¹⁾ i iznose da je vlada »isprovocirala gužvu« samo da bi izbegla nepovoljan ishod glasanja.²¹²⁾ Nemački poslanik je telegrafisao da je zasedanje bilo »olujno« i da je na njemu »došlo do nasilja.«²¹³⁾ Ruski poslanik je opisao kako su u jednom trenutku u salu ušli agenti obezbeđenja i kordonom zaštitili vladu, posle čega su članovi vladinih stranaka počeli da na opozicione poslanike bacaju knjige, brošure, naliv pera i mastionice i da je upravo tada predsedavajući zatražio da se glasa dizanjem ruku, što su učinile vladine pristalice i agenti obezbeđenja.²¹⁴⁾ Srpski poslanik je ovako izvestio: »Protokol koji konstatuje da je bilo čitanje i glasanje i da je predlog usvojen, najobičniji je falsifikat [...]. Vi-

²⁰⁸⁾ Salomonzon je tražio da se »bugarska vlada snažnim pritiskom nagna da neodložno zapleni rudnik bakra Bor i potom ga putem pregovora preda konzorcijumu« (ZStA-Potsdam, RWM Nr. 902, Berlin 9. 01. 1918).

²⁰⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, više dokumenata.

²¹⁰⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 30, Berlin 27. 06. 1914.

²¹¹⁾ H. Feis, *nav. delo*, str. 279.

²¹²⁾ Т. В л а х о в, *nav. delo*, str. 108.

²¹³⁾ AA-Bonn, Oxford S. 232, Ab I, Bulgarien 7, Bd. 31, Nr. 32, Sofia 16. 07. 1914.

²¹⁴⁾ *Международные отношения в эпоху империализма*, Сокращенное издание, серия 3, том 1, Москва 1935 Нр. 202, str. 268—272.

ka je bila tak[v]a da se ništa nije moglo čuti [...]. Postepeno razvila se opšta tuča [...]. Niko nije mogao ni slutiti da su za to vreme pročitana sva četiri predloga za ugovor s nemačkim bankama [...] i da je isti većinom glasova usvojen.«²¹⁵⁾

Političko rasulo ukazuje da se u pozadini skrivalo moralno rasulo. Srpski poslanik je oprezno javio da ljudi »kažu« da se ministar finansija »rukovodi čisto ličnim interesima« pošto »njemu pripada najveći deo komisiona.«²¹⁶⁾ Odprilike devet meseci kasnije, nemački poslanik u Sofiji izvestio je da je u vreme pregovora o zajmu jedan mutan čovek pismom obavestio kralja Ferdinanda da je nemačko poslanstvo Tončev potplatio s 2 miliona franaka.²¹⁷⁾ Posle prvog svetskog rata je u nemačkim službenim aktima zapisano da je u julu 1914. upotrebljena velika svota »novca za podmazivanje.«²¹⁸⁾ Poslanik Rajha je u martu 1915. pisao iz Sofije pretpostavljenima o ličnim koristima koje su Radoslavov i Tončev imali od zajma zaključenog 31. januara, da od svake nemačke uplate stiže ovoj dvojici procenat na tajni račun u banci, da su iz političkih prilika veliki novac za sebe izvukle i druge bugarske ličnosti i da u ovakvoj raboti »ni sam kralj nije na poslednjem mestu.«²¹⁹⁾ I austrougarski poslanik je tokom rata javljao da Nemci »snažno rađe novcem.«²²⁰⁾ General fon Štajn (Hermann von Stein), koji je tokom nekoliko ratnih godina bio pruski ministar rata, u svojim uspomenu govori da su u Bugarskoj »ulogu imali podmićivanje i lična korist.«²²¹⁾

Iz podataka koji su do sada saopšteni u istoriografiji²²²⁾ i iz nemačkih i austrougarskih istorijskih izvora sledi da su različite službe i privatni kapital Rajha koordinirano radili na širenju korupcije povezane sa subverzijom, u cilju da se vođstvo Bugarske privoli da uđe u rat (kasnije da istraje u ratu), utiče na bugarsku

²¹⁵⁾ *Dokumenti*, knj. VII-2, br. 458, str. 591—592.

²¹⁶⁾ *Dokumenti*, knj. VII-2, br. 384, str. 518—519.

²¹⁷⁾ AA-Bonn, Oxford S. 1087, Ab I, Weltkrieg 11 geheim, Bd. 1, Nr. 76, Sofia 2. 03. 1915.

²¹⁸⁾ J. Petzold, *nav. delo*, str. 191.

²¹⁹⁾ AA-Bonn, Oxford S. 96, Ab I, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, A. Nr. 53, Sofia 22. 03. 1915.

²²⁰⁾ HHStA-Wien, PA I, K. 514, Nr. 96A-D/P, Sofia 30. 10. 1915.

²²¹⁾ [H.] von Stein, *Erlebnisse und Betrachtungen*, Berlin 1919, str. 172—173. Radoslavov je u svojim uspomenu govori o poricao fon Štajnovu tvrdnju (B. Радославов, *nav. delo*, str. 140—141.

²²²⁾ O korupciji koju je širio imperijalizam: G. W. F. Hallgarten, *nav. delo*; o potplaćivanju bugarskog vođstva od strane Centralnih sila: T. Vlahov, *nav. delo*, kao i u posebnim priložima: Л. Беров: *Нови данни на ролята на Фердинанд като агент на германския империализъм*, u: *Исторически преглед*, 1968, br. 6, str. 24—32; З. Аврамовски, *Finansiranje Radoslavova i njegove stranke za vreme prvog svetskog rata*: u: *Istorija XX veka*, sv. 12 (1972), str. 107—129.

javnost i organizuju, naoružaju i za Nemačku vežu bugarske komite.²²³) U ovome je svoje mesto imala i DG: odobrala je veoma povoljne privatne zajmove kralju Ferdinandu (na primer, 4 miliona maraka s kamatom od samo 3,5%), davala je procenite od zaključenih poslova Radoslavovu i Tončevu, potplaćivala je neke viđeni je pojedince i kod *Kreditne banke* je otvorila naročit račun s novcem iz dispozicionog fonda nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, koji su koristile agenture (mreža Manesman—Rozelijus i mreža Falk Šupa). Saglasno nalogima Direkcije u Berlinu, rukovodeći personal *Kreditne banke*, pre svih direktor Štange (Stange), pomogao je u dogovoru s poslanikom Rajha agente kod isplata »za propagandne svrhe« Radoslavova, ministara itd. O ovakvim potezima Direkcija DG se dogovarala s predstavnicima nemačke vlade.²²⁴)

*
* *

U radu DG spajana su htenja jedne velike banke i težnje jedne velike sile u okvirima programa stvaranja političko-privredne interesne sfere Nemačkog Rajha. Na Balkanu je Bugarska bila prvi objekt ovakvog programa, a posredstvom nje se htelo zahvatiti i druga područja iskorišćavanjem aneksionističkih planova Ferdinanda I, Radoslavova i Tončeva i teških finansijskih problema Bugarske. Inicijativu je dao nemački krupni kapital (DG, *Friedrich Krupp AG, Max M. Warburg*), ali je od krize u julu 1914. odlučujuću ulogu preuzelo političko vođstvo Rajha. Tada je kapital postao sredstvo državne politike, ali je time stekao mogućnost da svoje težnje ugradi u nemačke zvanične ratne ciljeve.

DG je težila najširem zahvatanju u balkanska prirodna bogatstva i privredna dobra. Svoje namere je posebno razvila prema istočnoj Srbiji, u kojoj je htela da ovlada rudnim blagom i železnicama. Stvorila je plan o konzorcijumu i od njega zavisnim akcionarskim društvima. Radi ostvarivanja svojih namera koristila se ratom i služila se različitim sredstvima, uključujući saradnju sa obaveštajno-subverzivnim službama i organizacijama i širenje korupcije. Namere, razrađeni planovi i rad DG pružaju primer imperijalizma na delu.

²²³) A. Митров ић, *Ото Фолбер и немачка понуда мира Србији у јесен 1915*, у: Зборник историјског музеја Србије, св. 22 (1985), стр. 137—159, посебно 153—156.

²²⁴) U ovom prilogu navedeni izvori pružaju mnogo više podataka nego što je moglo biti iskorišćeno, a u fondovima AA-Bonn ima i druge građe. Potpisani će o tome opširnije i detaljnije govoriti u svojoj većoj studiji o ulozi srednjevropskog kapitala u balkanskim krizama 1912—1918. Vid. Ž. Avramovski, *Finansiranje Radoslavova*, str. 114—115, 123—126.

SUMMARY

*THE BANK DISCONTOGESSELLSCHAFT AND THE BALKANS
1914—1918*

In the activity of Discontogesellschaft (*DG*) the wills of a big bank and the aspirations of a superpower within the frame of the programme of making the political and economic interest sphere of the German Reich were connected. At the Balkans Bulgaria was the primary object of such a programme, and through it other regions were supposed to be taken over by using the annexationist plans of Ferdinand I, Radoslavov and Tončev and Bulgarian difficult financial problems. A German big business gave the initiative (*DG*, *Friedrich Krupp AG*, *Max M. Warburg*), but from the crisis in July 1914 the decisive role was taken by the Reich's political leadership. The capital then became a means of state politics, but it also it gained a possibility of building its aspirations into the official German war objectives.

DG aspired for the widest taking of the Balkans's natural resources and economy wealth. Its intentions were especially developed towards the Eastern Serbia where it wanted to take over mineral wealth and railways. It made the plan about a consortium and its depending stock company. In order to fulfill its intentions it benefited from the war and it applied various means including a collaboration with intelligence and subversive services and organisations and by spreading of corruption. The intentions, detailed plans and activity of *DG* offer an example of imperialism at work.